

ALLEMAAL FEMMES

Een onderzoek naar de representatie van lesbische identiteiten in westerse televisieseries

Marjolein van der Veldt
367755

Master Media Studies
Media & Journalistiek

Begeleider: Dr. Frederik Dhaenens

Erasmus School of History, Culture and Communication
Erasmus Universiteit Rotterdam

Master These
Juni 2013

Abstract

Butches, femmes en *chapstick lesbiennes*. In tegenstelling tot een toenemende zichtbaarheid van lesbische identiteiten in Amerikaanse en Engelse televisieseries, zijn in een land waar homo-emancipatie vergevorderd is, lesbische identiteiten in Nederlandse televisieseries niet evenredig vertegenwoordigd. De emancipatie van LHBT's is in Nederland de afgelopen jaren in het gedrang gekomen. Geweld tegen LHBT's neemt toe, weigerambtenaren zijn nog steeds geen uitzondering en ook adoptie voor echtgenoten van gelijk geslacht blijft een ingewikkeld proces. Mede om deze reden is er nood voor onderzoek naar de representatie van LHBT's in culturele producten. Want, hoe representeren de beperkt aanwezige lesbische personages de vele verschillende lesbische identiteiten? En hoe verhoudt deze representatie zich eigenlijk tot de representatie in Engelse en Amerikaanse televisieseries? In dit onderzoek wordt antwoord gegeven op de vraag "hoe worden lesbische identiteiten in westerse televisieseries gerepresenteerd?" Aan de hand van kwalitatief onderzoek zijn vier westerse televisieseries onderworpen aan een interpretatieve tekstanalyse. Hierbij is gekeken naar zender, omgeving, personages, relatie, familie en vrienden en aanwezige thema's in de teksten. Het belangrijkste resultaat is dat van alle bestaande lesbische identiteiten er maar een wordt gerepresenteerd: de femme. Daarnaast blijkt dat lesbische relaties in Nederlandse televisieseries van korte duur zijn, dat seks tussen twee vrouwen vanuit een *male gaze* wordt getoond en dat maar liefst drie van de vier series zich kenmerken door heteronormativiteit. Concluderend wordt gesteld dat een toenemende zichtbaarheid van lesbische personages in westerse televisieseries een positief gegeven is, maar dat deze zichtbaarheid weinig verdiensten kent wanneer het een onjuiste en publiek wenselijke representatie betreft.

Inhoudsopgave

1 	Inleiding: Lesbiennes, verkrijgbaar in alle soorten en maten	7
2 	Seksuele identiteit	11
	<i>Toen heteroseksualiteit nog abnormaal was</i>	11
	<i>Hoe aanpassingdrang leidde tot een revolutie</i>	13
	<i>De ontwikkeling van queer theorie</i>	17
	<i>Essentialisme versus constructivisme: wat is identiteit?</i>	19
	<i>Heteroseksualiteit is de norm</i>	20
	<i>Lesbische identiteiten nader bekeken: butch en femme</i>	22
	<i>Kortom</i>	23
3 	Representatie van lesbische identiteiten	24
	<i>De ontwikkeling van interdisciplinair onderzoek</i>	24
	<i>Bekende representaties van lesbische identiteiten in westerse televisieseries</i>	26
	<i>Kortom</i>	30
4 	Methode	31
	<i>Queer theorie en kwalitatief onderzoek</i>	31
	<i>Interpretatieve tekstanalyse</i>	32
	<i>Transparantie</i>	33
	<i>Materiaal</i>	33
5 	Op televisie regeert de femme	36
	<i>Zender</i>	36
	<i>Personages</i>	37
	<i>Omgeving</i>	40
	<i>Relatie</i>	41
	<i>Familie en vrienden</i>	45
	<i>Thema's</i>	47
6 	Conclusie en discussie - Allemaal femmes	50
	Literatuur	56

Bijlagen	61
<i>Bijlage I: Formulier analyse</i>	62
<i>Bijlage II: Voorbeeld screenshot</i>	64
<i>Bijlage III: Een eerste kennismaking</i>	65
<i>Bijlage IV: Screenshots</i>	77

1. Inleiding - Lesbiennes, verkrijgbaar in alle soorten en maten

“Wie van jullie is het mannetje?” Veel lesbische vrouwen zullen deze vraag tenminste een keer in hun leven hebben gekregen. Voor heteroseksuelen is het een van de manieren om posities binnen een lesbische relatie te duiden.

Op basis van bijvoorbeeld uiterlijk en karakter worden eigenschappen toegekend aan de hand waarvan een lesbienne wordt gestereotypeerd. Lesbische identiteiten zijn echter meer complex dan dit voorbeeld suggereert. In de literatuur wordt gesproken over de zojuist genoemde voorkomens als een *butch* of *femme* lesbienne (onder andere Smith, 1989 en Walker, 1993). Een *femme* conformeert zich aan de heteroseksuele vrouw en bezit vooral vrouwelijke eigenschappen. Een *butch* lesbienne bezit juist meer mannelijke eigenschappen. Het 'mannetje' en 'vrouwetje' zijn echter niet de enige lesbische identiteiten, er zijn bijvoorbeeld ook *stone butches*, *lipstick lesbiennes*, *blue jeans femmes*, *chapstick lesbiennes* en *kiki's* (Botes & Cochrane, 2007)

Dat niet iedereen bekend is met de aanwezigheid van verschillende lesbische identiteiten is geenszins opmerkelijk. Wel opvallend zijn representaties van lesbiennes in culturele producten. Waar in Amerikaanse en Engelse televisieseries de zichtbaarheid van lesbische identiteiten toeneemt, is er in Nederland sprake van een ondervertegenwoordiging. De aanwezigheid van lesbische personages roept een aantal vragen op, waar dit onderzoek antwoord op probeert te geven. Ten eerste, *hoe representeren de beperkt aanwezige lesbische personages in Nederlands televisieseries de verschillende lesbische identiteiten?* Ten tweede, *hoe verhoudt deze representatie zich tot de representatie in Engelse en Amerikaanse televisieseries?* Voor het onderzoek is gekozen voor een overkoepelende onderzoeksvraag, **“hoe worden lesbische identiteiten in westerse televisieseries gerepresenteerd?”** De vergelijking met de representatie van lesbiennes in Amerikaanse en Engelse series is van belang omdat alle drie de landen onderdeel uitmaken van de westerse wereld. Voor dit onderzoek betekent het dat deze landen van invloed zijn op zowel het Nederlandse publiek, als schrijvers en producenten van culturele producten, aangezien ook in Nederland Amerikaanse en Engelse televisieseries worden uitgezonden.

Onderzoek naar de representatie van de lesbische vrouw in nationale context is niet uniek. Zo zijn er in de afgelopen jaren vele onderzoeken uitgevoerd in en met name ook over

de representatie van lesbische, homoseksuele, biseksuele en transseksuele (LHBT) personages in Amerikaanse series. Dow (2001) ontdekte dat de zichtbaarheid van LHBT's in televisieseries niet perse leidt tot een hoger mate van tolerantie, omdat met name politieke thema's (bijvoorbeeld het homohuwelijk) niet worden besproken in de series. Harrington (2003) sluit hierop aan. Zij deed onderzoek naar het narratief van het eerste lesbische personage in de langstlopende soap in de VS, *All My Children*. Harrington kwam tot de conclusie dat het personage, ondanks bekroond met meerdere Emmy's en geprezen vanuit de LHBT gemeenschap, verre van representatief was. Ook Avila-Saavedra (2009) stelt dat ondanks de toename van homoseksuele personages de dominante heteroseksuele ideologie overheerst, waardoor een toename in maatschappelijke en politieke tolerantie uitblijft. Echter, het probleem met deze studies is dat zij iets zeggen over de representatie van homoseksualiteit in de VS, maar niet over representatie van homoseksualiteit in de rest van de wereld. In Nederland hebben LHBT's nagenoeg dezelfde rechten als hetero's. Zo mogen zij trouwen en sinds kort is het voor lesbische stellen makkelijker geworden om het juridisch ouderschap van hun kind(eren) te regelen. Voor mannelijke stellen is dit ingewikkelder. Zij mogen wel trouwen, maar voor hen is het lastiger om juridisch ouderschap van hun kind(eren) te regelen. Daarnaast wil het kabinet geweld tegen LHBT's harder aanpakken. Zo eist het Openbaar Ministerie sinds juni 2011 dubbele straffen bij een geweldsincident als gevolg van discriminatie (o.a., NOS, 2011). In de VS is er zowel op maatschappelijk als juridisch vlak sprake minder tolerantie ten opzichte van LHBT's. Zo is het homohuwelijk of geregistreerd partnerschap in maar liefst achttien staten onmogelijk. De Amerikaanse Grondwet verbiedt een oneerlijke behandeling, discriminatie wordt hierin echter niet genoemd. Als aanvulling hierop hebben slechts de helft van de Amerikaanse staten wetten in het leven geroepen die geweld tegen homo's als discriminatie zijnde verbieden. De verschillen in maatschappelijke en politieke situatie tonen aan dat het lastig is om verschillende landen met elkaar te vergelijken. Mede om deze reden is het van groot belang dat er onderzoek wordt gedaan binnen de context van een samenleving zelf. Door lesbische identiteiten op basis van representaties in culturele producten als Nederlandse televisieseries te bekijken is dit mogelijk. In dit onderzoek komen niet alleen Nederlandse producten komen aan bod, ook Amerikaanse en Engelse series worden bekeken. Hiermee verschuift de focus zich naar westerse televisieseries en is er sprake van een crosscultureel onderzoek. Het onderzoek biedt zo de mogelijkheid om binnen de westerse samenleving door de analyse van culturele producten, verschillende landen met elkaar te vergelijken.

In deze these staan een aantal concepten centraal, de lesbische identiteiten butch en femme, heteronormativiteit en het lesbisch feminisme. Deze concepten vormen een rode draad gedurende het onderzoek. De lesbische identiteiten butch en femme refereren aan de vormgeving van de stereotypen ‘mannelijke’ en ‘vrouwelijke’. Het ligt voor de hand om zowel butches als femmes te representeren in televisieseries. Onderzoek naar lesbische identiteiten in Amerikaanse televisieseries heeft echter uitgewezen dat met name de femme gerepresenteerd wordt. Ann Ciasullo (2001) wijt dit aan het feit dat de televisiewereld nog niet klaar is voor een butch. In een wereld waar het schoonheidsideaal overheerst en LHBT personages *an sich* al grensoverschrijdend genoeg zijn, is het moeilijk om een fysiek zichtbare lesbienne te representeren. Mede hierom is het interessant en van maatschappelijk belang om te kijken naar de representatie van lesbische identiteiten in Nederland, met name ook in vergelijking tot andere westerse culturele producten. Heteronormativiteit is het concept dat wordt gebruikt om uit te leggen dat heteroseksualiteit de norm is, waarbij alle andere vormen van seksualiteit als afwijkend worden beschouwd. Ook worden niet heteroseksuele relaties gespiegeld aan de verhoudingen in heteroseksuele relaties. Met name voor butches en femmes is dit problematisch omdat zij ingedeeld worden op basis van mannelijke en vrouwelijke eigenschappen. Wanneer een lesbische relatie bestaat uit een butch en femme wordt al snel teruggerepen op een imitatie van een heteroseksuele relatie. Dat deze gedachtegang niet terecht is wordt duidelijk in het eerste hoofdstuk waarin onder andere het lesbisch feminisme wordt besproken. Het lesbisch feminisme is ontstaan uit de tweede feministische golf en heeft veel kritiek geuit op het concept van heteronormativiteit. Lesbisch feminisme zorgde ook voor een toename van queer studies in het academisch domein waaruit later de queer theorie is ontstaan. Queer theorie draait met name om de concepten heteronormativiteit en identiteit en wordt in het eerste hoofdstuk uitvoerig besproken.

Juist omdat het onderzoek zich richt op de uiting in Nederlandse culturele producten in vergelijking tot Amerikaanse en Engelse uitingen is er sprake van grote relevantie. Er is nood voor onderzoek naar de verschillen in representatie in culturele producten zoals televisieseries in westerse context. Ook de lage frequentie van lesbische personages draagt hieraan bij. In een land waar homo-emancipatie vergevorderd is, is het opmerkelijk dat zij haar weerslag niet kent op een medium wat vrijwel iedereen tot zijn beschikking heeft. Vooral nu de acceptatie van homoseksuelen in Nederland de afgelopen jaren in het gedrang is gekomen door een toenemende mate van geweld tegen homoseksuelen en de aanhoudende geslotenheid van enkele politieke partijen. Zo wond de Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP) zich op over

het besluit van de regering om homo-emancipatie te bevorderen (o.a Reformatorisch Dagblad, 2011).¹

De manier waarop homoseksuelen op televisie gerepresenteerd worden heeft invloed op hoe zij gezien worden binnen de samenleving. De sociale impact van televisie is groot en het is belangrijk om een even gedifferentieerde als correcte representatie van LHBT's te geven. De noodzaak voor onderzoek naar de representatie van lesbiennes in het bijzonder is groot omdat iedere lesbienne zich gesteund moet voelen en zichzelf moet kunnen herkennen in personages op televisie, een juiste representatie kan acceptatie en emancipatie bevorderen. Televisie vervult als medium een belangrijke politieke en voorlichtende functie die door toedoen van onder andere commercialiteit nogal eens wordt vergeten. Dit onderzoek onderwerpt de voorhanden zijnde representaties aan een analyse welke uiteindelijk moeten leiden tot een aanbeveling voor de producenten van Nederlandse televisieseries.

In het eerstvolgende hoofdstuk, seksuele identiteit, wordt een overzicht gegeven van de ontwikkeling het concept heteroseksualiteit. Daarna volgt een verhandeling over de ontwikkeling van lesbische identiteiten van waaruit de twee perspectieven, lesbisch feminisme en queer theorie worden besproken. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een uiteenzetting over de lesbische identiteiten butch en femme. Het tweede hoofdstuk bespreekt de representatie van lesbische identiteiten vanuit het veld van cultural studies. Daarna worden een aantal onderzoeken besproken welke handelen over representatie van lesbische identiteiten in televisieseries. Hoofdstuk twee wordt gevolgd door methode en materiaal van waaruit de analyse (hoofdstuk 4) vertrekt.

¹ De SGP is een partij welke is gebaseerd op christelijke idealen en homoseksualiteit als een zonde beschouwd.

2 | Seksuele identiteit

“In the first years of the twentieth century heterosexual and homosexual were still obscure medical terms, not yet standard English. In the first 1901 edition of the “H” volume of the comprehensive Oxford English Dictionary, heterosexual and homosexual had not yet made it.”

In dit hoofdstuk wordt een overzicht gegeven van de geschiedenis en ontwikkeling van seksuele identiteiten. De focus ligt logischerwijs op de ontwikkeling van lesbische identiteiten. De eerste paragraaf biedt een inleiding op de geschiedenis van het concept seksualiteit zoals beschreven door onder andere Jonathan Katz (1995). Daarna volgt een historische kader over het ontstaan en de ontwikkeling van lesbische identiteiten. Deze verhandeling splitst zich uit in twee perspectieven, lesbisch feminisme en queer theorie.

Het lesbisch feminisme is belangrijk geweest omdat zij het concept identiteit ter discussie stelde en kritiek uitte op het idee van heteronormativiteit. Het lesbisch feminisme vormt de basis voor het tweede perspectief, de queer theorie. Vanuit de queer theorie worden de concepten heteronormativiteit en identiteit besproken waarna een laatste paragraaf volgt over de twee lesbische identiteiten welke een belangrijke rol in dit onderzoek innemen, butch en femme.

Toen heteroseksualiteit nog abnormaal was

Alvorens in te gaan op de geschiedenis en ontwikkeling van lesbische identiteiten is het belangrijk de herkomst van het concept homoseksualiteit te begrijpen. Het citaat bovenaan de pagina van Jonathan Katz is afkomstig uit ‘The Invention of Heterosexuality’ (1995), een bijzonder werk over de ontwikkeling van het concept heteroseksualiteit. In dit essay beschrijft Katz hoe het concept heteroseksualiteit door de jaren is veranderd. De term werd voor het eerst gebruikt in 1868 door Kertbeny, waar Ulrichs al eerder de term homoseksualiteit had gebruikt. Heteroseksualiteit rond 1870 betekende het ‘abnormaal gebruik van seks’. Er werd niet gekeken naar binaire opposities of instituten zoals het gezin en het huwelijk, met heteroseksualiteit werd enkel seks zonder voortplanting als doel benoemd. Tegen het einde van de jaren 1920 werd het concept heteroseksualiteit herzien en opnieuw geformuleerd.

Heteroseksualiteit was nu een manifestatie van lust voor het andere geslacht en werd gezien als de dominante en ‘normale’ vorm van seksualiteit. Katz stelt dat hier de basis voor heteronormativiteit is gelegd. Het is echter belangrijk te beseffen dat er ruim een eeuw geleden nog geen onderscheid werd gemaakt tussen heteroseksualiteit en homoseksualiteit, maar dat pas rond 1920 alle vormen van seksualiteit anders dan de dominante vorm (heteroseksualiteit) als afwijkend werden beschouwd. Om tot heteroseksualiteit als dominante seksualiteit te komen vonden er vanaf 1920 een aantal ontwikkelingen plaats. Zo werd in 1923 “heteroseksualiteit” opgenomen in het Webster’s Woordenboek, waar homoseksualiteit in 1909 aan het woordenboek was toegevoegd. Zowel heteroseksualiteit als homoseksualiteit worden gekenmerkt door een medische benadering. “Homosexuality: (Med.) morbid sexual passion for one of the same sex. Heterosexuality: (Med.) morbid sexual passion for one of the opposite sex.” (Katz). In 1934 wordt de term heteroseksualiteit aangepast naar: “manifestation of sexual passion for one of the opposite sex; normal sexuality.” Wat opvalt is dat het medische aspect is verdwenen. Ook homoseksualiteit wordt anders geformuleerd: “eroticism for the same sex.” (Katz). In 1924 spreekt de *New York Times* voor het eerst over heteroseksualiteit als uiting van liefde tussen man en vrouw. In 1941 wordt heteroseksualiteit benoemd als een manier waarop men duidelijk maakt niet homoseksueel te zijn: “To go straight is to cease homosexual practices and to indulge (usually to reindulge) in heterosexuality” (Katz). Ook is de hervonden huiselijkheid, welke zich manifesteert in instituten als het huwelijk en gezin, ten tijde van de Tweede Wereldoorlog belangrijk geweest. Vrouwen bleven thuis om voor de kinderen te zorgen terwijl de man aan het werk was. Heteroseksualiteit werd vanaf dat moment niet meer bevraagd, maar kenmerkte de norm.

Hanne Blank (Salon, 2012) stelt dat de psychologie verantwoordelijk is voor de creatie van heteroseksualiteit als norm. Zij wijt dit aan het feit dat vanaf begin 1800 tot ongeveer 1920 er sprake was van grote sociaaleconomische veranderingen waardoor mensen behoefte hadden aan houvast. Deze houvast vonden zij in het vormgeven van een eigen identiteit. Vaak verkreeg men deze identiteit door zich te conformeren aan de seksuele norm. Opvallend is dat heteroseksualiteit in de negentiende eeuw niet de norm was, waardoor het uiten van liefde voor de vrouw bijzonder was. Enkele mannen spraken zich hierover uit, Blank stelt dat deze heteroseksuele uitingen gestoeld zijn op ideeën uit de psychologie. Belangrijk voor dit idee is het werk van Sigmund Freud. Freud geloofde dat ieder mens in beginne biseksueel is, waarmee hij bedoelde dat iedereen aspecten van beide seksen in zich heeft waardoor ieder mens zich aangetrokken kan voelen tot beide seksen. Freud stelde echter ook dat mensen zich volgens de norm dienen te ontwikkelen, wanneer de norm heteroseksualiteit is, is het logisch

dat veel mensen heteroseksueel worden. Blank illustreert dit door het voorbeeld van haar 88-jarige grootmoeder te geven. Blank haar grootmoeder is opgegroeid met het idee dat heteroseksualiteit niet bestaat, maar gaandeweg is heteroseksualiteit een synoniem voor normaal geworden. In *The Psychogenesis of a Case of Homosexuality in a Woman* analyseert Freud een vrouw die door haar ouders bij hem in therapie is gegaan omdat zij bang zijn dat zij lesbisch is. Freud concludeert dat hij de vrouw niet kan 'genezen' omdat zij niet ziek is en dat het veranderen van haar seksualiteit onmogelijk is. Iemand kan heteroseksuele gevoelens aanwakkeren, maar de homoseksuele gevoelens zullen nooit verdwijnen.

Hoe aanpassingdrang leidde tot een revolutie

De patiënt van Freud vormt een inleiding op het volgende stuk, een historisch kader van de ontwikkeling van lesbische identiteiten. Geschetst aan de hand van de perspectieven lesbisch feminisme en queer theorie. Zoals eerder gezegd ligt een belangrijke focus van dit onderzoek op de lesbische identiteiten butch en femme. Een belangrijke reden voor deze keuze is dat beide identiteiten in de meest vroeg voorhanden zijnde bronnen voorkomen (Nestle, 1984; Smith, 1989), daarnaast zijn veel van de huidige geconstrueerde lesbische identiteiten afgeleid van butch en femme (o.a Botes & Cochrane, 2008). In dit hoofdstuk wordt deze keuze aan de hand van de besproken literatuur verduidelijkt. Het eerste gedeelte richt zich op de ontwikkelingen van lesbische identiteiten in de Verenigde Staten, vanaf de bespreking van het lesbisch feminisme komt ook de ontwikkeling van lesbische identiteiten in Nederland aan bod. Desalniettemin is het bespreken van de historie in Amerikaanse context van groot belang omdat in het onderzoek ook culturele producten afkomstig uit de VS worden besproken. Daarnaast richt het onderzoek zich op de representatie van lesbiennes in de westerse wereld waarbinnen de VS ook positie innemen.

Een reconstructie van de geschiedenis van lesbische identiteiten wordt bemoeilijkt door het feit dat er weinig bronnen voorhanden zijn van de periode 1900-1950. De reden hiervoor is dat er weinig lesbische auteurs zijn die hebben geschreven over lesbische identiteiten. Smith (1989) stelt dat lesbiennes zich met name binnen relaties identificeerden als dominant of passief, wat later resulteerde in de benamingen butch en femme. Vooral lesbiennes uit de arbeidersklasse benoemden zichzelf. Joan Nestle (1984) zelf afkomstig uit de arbeidersklasse, schreef dat het onderscheid tussen butch en femme voornamelijk diende om verschil in dominantie te duiden. Volgens Smith (1989) was het verschil tussen butches en femmes zichtbaar in kleding, karakter en seksualiteit. Eves (2004) benoemt deze kenmerken door te stellen dat butch lesbiennes vaak kort haar hadden, broeken en overhemden droegen

en een robuust voorkomen hadden. Femmes droegen jurken, hoge hakken, make-up en hadden een meer zachtaardig karakter. Wanneer een lesbienne zichzelf niet als butch of femme kon benoemen werd zij benoemd als een *kiki* (Eves). In de jaren 1940-1960 heerste er onder lesbiennes het idee dat er enkel sprake kon zijn van liefdesrelaties tussen een butch en een femme. Door dergelijke relaties aan te gaan werd voldaan aan het ideaal om vanuit een heteroseksueel oogpunt te leven. Instituten als het huwelijk en gezin vormden belangrijke doelstellingen voor lesbiennes. Het idee dat lesbiennes zo min mogelijk op moesten vallen en zich zoveel mogelijk moesten conformeren aan de heteroseksuele maatschappij resulteerde in het feit dat lesbiennes elkaar weinig opzochten. Er waren lesbische bars, besloten lesbische gemeenschappen en de organisatie *Daughters of Bilitis (DOB)*. DOB, opgericht in 1955 in San Francisco, was een conservatieve lesbische organisatie die aanpassing aan de heteroseksuele maatschappij preekte via hun tijdschrift *The Ladder*. Als reactie op de conservatieve organisaties ontstonden groepen welke zich afzetten tegen de aanpassingsdrang aan de heteroseksuele maatschappij, wat uiteindelijk leidde tot het lesbisch-feminisme.

Lesbiennes aan het feministische front

Het lesbisch-feminisme is ontstaan tijdens de tweede feministische golf welke een heropleving van het feminisme betekende. Even opmerkelijk als relevant voor dit onderzoek is dat het lesbisch-feminisme is ontstaan in Nederland. De tweede golf had onder andere als doel het veroveren van politieke macht, economische zelfstandigheid en seksuele bevrijding van vrouwen. In Nederland kenmerkt het ontstaan van de tweede feministische golf zich door de verschijning van het artikel 'Het onbehagen bij de vrouw' van Joke Kool-Smit in 1967. In het artikel legt Kool-Smit uit dat Nederlandse vrouwen een achterstand creëren doordat zij zich enerzijds dienen voor te bereiden op de maatschappelijke rol die zij moeten vervullen, maar aan de andere kant in de wetenschap verkeren dat hun uiteindelijke doelen het huwelijk en moederschap zijn. Kool-Smit pleitte voor een algemene arbeidsverkorting welke zou moeten leiden tot een combinatie van moederschap en carrière. Het artikel van Kool-Smit zorgde voor een golf aan instemmende reacties, vrouwen wilden gelijkheid en startten een nieuwe strijd voor emancipatie. In 1968 richtte Kool-Smit samen met Hedy d'Ancona daarom de werkgroep Man Vrouw Maatschappij op (MVM). Het doel van deze werkgroep is de discussie over emancipatie op politiek niveau voeden. Naast het MVM ontstonden ook andere groepen zoals de Dolle Mina's, met als grote verschil dat de Dolle Mina's door middel van ludieke acties de aandacht van media en publiek probeerden te trekken.

Een actieve groep binnen de feministische groeperingen zijn de lesbiennes, zij delen dezelfde ideeën als de overige feministen, maar kunnen niet voor hun seksuele voorkeur uitkomen. Tot ver in de jaren zeventig is homoseksualiteit binnen de feministische beweging een taboe. De heteroseksuele vrouwen zijn van mening dat lesbische feministes de emancipatiestrijd tegenwerken doordat zij ten eerste worden gezien als afwijkend en ten tweede doordat feministen reeds worden afgespiegeld als mannenhaatsters, een idee dat lesbische feministen zullen versterken.

Als reactie richt in 1972 de actiegroep Paarse September zich op met als belangrijkste gedachtegoed dat mannen de vrouwenonderdrukking in stand houden en dat lesbisch zijn niet een probleem is, maar juist de oplossing voor het probleem. De oprichting van Paarse September kenmerkt ook de intrede van het radicaal feminisme in Nederland, het radicaal-feminisme is later wijdverbreid omgedoopt tot het lesbisch-feminisme. Radicaal feministen stelden de heteronorm ter discussie onder het mom van ‘je gaat niet met je onderdrukker naar bed’. Paarse September heft zichzelf na een jaar op, maar heeft een belangrijke lans gebroken voor lesbiennes. In de tijd daarna is er sprake van een massale ‘coming out’ en ontstaat de groep *Lesbian Nation*. Naast het ontwikkelen van de lesbische identiteit en cultuur heeft de groep als grootste wens een vrouweiland. Het eiland is nooit tot stand gekomen, wel ontstonden er tal van andere cultuuruitingen zoals het vrouwencafé Saarein, boekhandel Xantippe en het Nationale Vrouwenfestival. Daarnaast werd in 1972 het radicaal feministische tijdschrift *Opzij* opgericht en in 1973 het eerste vrouwenhuis van waaruit de vrouwenhulpverlening op gang kwam. Vanaf 1975 werden de eerste vrouwenstudies aan de Nederlandse universiteiten ontwikkeld zodat de emancipatiestrijd ook op wetenschappelijk niveau kon worden doorgezet.

In de VS ontwikkelde het lesbische feminisme zich vanuit de tweede feministische golf en het *Gay Liberation Front*. Het lesbisch feminisme weerlegt het principe van heteronormativiteit waardoor er weinig aandacht was voor onderzoek naar butch en femme perspectieven. Hollibaugh & Moraga (1981) gingen wel de dialoog aan over butch/femme en de verdeeldheid die het lesbisch-feminisme bracht binnen de Amerikaanse lesbische gemeenschap. Hollibaugh & Moraga spraken vanuit eigen ervaring, en vonden dat de manier waarop het lesbisch-feminisme de beloofde seksuele vrijheid en autonomie voor vrouwen interpreteerde eerder een compromisloze vorm van seksualiteit was. Het doel van het feminisme was om gelijkheid te creëren in bed, waardoor lesbiennes eigenlijk de ene vorm van onderdrukking inruilden voor de andere. Door macht toe te kennen aan de man werd een biologische ongelijkheid geïmpliceerd, hoe moesten relaties tussen een butch en femme dan

bekeken worden? Hollibaugh & Moraga stelden dat relaties tussen butches en femmes niet perse een ongelijke machtsverhouding aantoonde, maar juist over een uitermate performatief karakter beschikten. Dit hield in dat er sprake was van een uitwisseling van macht tussen de partners. Hollibaugh & Moraga stelden dat wanneer macht niet gebaseerd is op geslacht, er ook geen sprake zijn van de biologische ongelijkheid waar feministen over spraken.

Esther Newton & Shirley Walton (1984) schreven een soortgelijk kritisch stuk. Zij keken naar de manier waarop er labels werden geplakt op seksuele identiteiten en de manier waarop de dominante groep deze labels heeft vormgegeven. Zo worden butches volgens hen begrepen en vormgegeven door ze gelijk te stellen aan heteromannen. Hiermee wordt de verwachting geschept dat butches een dominante positie innemen tijdens de seks en binnen de relatie. Hiermee worden sociale constructies met betrekking tot 'mannelijkheid' geprojecteerd op lesbiennes. Het belangrijkste punt dat Newton en Walton maken is dat vooral de manier waarop seksuele identiteiten door de dominante groep worden geconstrueerd, problematisch is. Zij pleiten voor een ander gebruik van termen wanneer over seksuele identiteiten wordt gesproken. In de tijd van het feminisme was dit uitzonderlijk omdat Newton & Walton het artikel publiceerden naar aanleiding van hun ervaring opgedaan uit hun relatie. Rolverdeling als butch en femme is volgens Newton en Walton niet gelijk aan de heteroseksuele rolverdeling en gebaseerd op aannames van heteroseksuelen.

Dat een seksuele relatie met een vrouw geen vereiste was om een lesbisch-feminist te zijn bewees Adrienne Rich. In haar artikel *Compulsory Heterosexuality and Lesbian Existence* stelt Rich (1993) dat de onderdrukking van de vrouw deels gebaseerd is op verplichte vrouwelijke heteroseksualiteit. Rich vindt dat feministen juist bijdragen aan het onderschikt maken van lesbiennes en pleit voor een oprekking van het begrip lesbische seksualiteit. Rich pleit voor de benoeming van lesbische seksualiteit in termen van een 'lesbisch continuüm'. Dit behelst volgens haar het afzetten tegen mannelijke onderdrukking door het leven van een vrouw heen, aangezien vrouwen volgens haar in verschillende levensfasen meer aandacht aan elkaar geven. Als voorbeelden geeft ze de intimiteit tussen achtjarige meisjes en het verzet tegen het huwelijk. Ook Monique Wittig geeft ruchtbaarheid aan het lesbisch-feminisme, met name haar boek *Les Guérillères* (1969) is van grote invloed geweest. In haar roman beschrijft ze een absolute oorlog tussen mannen en vrouwen, waarin vrouwen zelf beslissen waar ze gaan of staan. Over de betekenis van het boek is veel getwist, duidelijk is wel dat Wittig tot doel had om heteronormatieve normen en waarden te verwerpen. Duidelijk is dat het lesbisch-feminisme heteronormativiteit ter discussie stelt, een idee waaruit later de queer theorie is ontstaan.

De ontwikkeling van queer theorie

Dankzij het lesbisch feminisme is de notie voor queer studies en vrouwenstudies vergroot. Vanuit deze twee studies heeft zich uiteindelijk de queer theorie ontwikkeld. In dit stuk wordt ingegaan op het ontstaan van de queer theorie en worden twee belangrijke concepten besproken: identiteit en heteronormativiteit. Alvorens verder te gaan is het belangrijk de term queer te definiëren. In de volksmond wordt queer veel gebruikt om homoseksualiteit te duiden, wetenschappelijk betekent de term ‘zich afzetten tegen de standaard heteronorm’. Dat queer niet perse een positieve connotatie heeft, wordt met name duidelijk in Engelstalige landen waar queer wordt gebruikt als scheldwoord. Dilley (1999) stelt dat het woord queer gebruikt kan worden als een bijvoeglijk naamwoord, zelfstandig naamwoord of als een werkwoord. Veelal wordt queer gebruikt als bijvoeglijk naamwoord met als betekenis ‘niet normaal’ of ‘niet heteroseksueel’. Queer theorie heeft pas in de jaren negentig zijn intrede gedaan in de wetenschap, het overkoepelende veld, queer studies, is een gevolg van de tweede feministische golf en de verandering in denkwijzen eind jaren zeventig. In het vorige hoofdstuk zijn enkele kernprincipes van de lesbisch feministen aan de orde gekomen, met name de kritiek met betrekking tot heteronormativiteit vormt een belangrijke basis voor de queer theorie. Dilley legt queer theorie uit door een onderscheid te maken in de definiëring van het concept identiteit door het essentialisme en constructivisme. De essentialisme stroming ziet identiteit als een vaststaand gegeven dat zijn oorsprong kent in de natuur en bij geboorte is bepaald. Het constructivisme hanteert een tegenovergesteld idee van identiteit door te stellen dat het sociaal en cultureel geconstrueerd wordt. Constructivisten zien identiteit dan ook als een fluïde begrip, door de jaren heen kan iemand verschillende identiteiten aannemen. Ook Klinken & Pruiksmā (2010) leggen queer theorie uit als een theorie welke het essentialistische idee van seksuele identiteit verwerpt.

Essentialisme versus constructivisme: wat is identiteit?

Een belangrijk concept binnen de queer theorie is identiteit. Alvorens het onderwerp lesbische identiteit wordt aangesneden is het belangrijk vast te stellen wat identiteit precies is. Het begrip identiteit wordt besproken vanuit de queer theorie. Queer theorie bevraagt het idee van identiteit zelf. Centraal binnen dit idee staat het debat tussen het essentialisme en het sociaal constructivisme. Essentialisten geloven dat identiteiten vaststaand en onveranderbaar zijn. Identiteit is aangeboren, het wordt volgens hen natuurlijk gevormd. Hierop zijn ook de binaire opposities tussen man en vrouw gebaseerd, aanhangers van het essentialisme verklaren dat

verschillen tussen man en vrouw natuurlijk en normaal zijn. Daar tegenover staan de sociaal constructivisten, zij stellen dat identiteit juist geen natuurlijk gegeven is en juist sociaal wordt geconstrueerd binnen heersende discoursen. Essentialisme kijkt hoe bestaande identiteiten door de samenleving worden beïnvloedt in plaats van hoe zij door de samenleving worden vormgegeven. De constructivistische benadering is voor dit onderzoek belangrijk, hoe worden lesbische identiteiten binnen het heersende heteronormatieve discours gevormd? Judith Butler (1990) erkent het idee dat identiteit sociaal geconstrueerd is. Om het essentialistische idee over identiteit te ondermijnen stelt zij dat zelfs vrouwen geen gezamenlijke identiteit hebben, waardoor identiteit als zijnde natuurlijk onmogelijk lijkt. Dhaenens et. al (2008) breiden het idee van Butler uit door te stellen dat ook LHBT's geen gezamenlijk identiteit hebben. Juist omdat identiteit en seksualiteit zijn afhankelijk zijn van tijd en plaats wordt het een fluïde begrip, omdat het continu verandert door invloeden vanuit de samenleving.

Om identiteit vanuit de queer theorie te begrijpen is focus op een drietal begrippen van belang: heteronormativiteit, performativiteit en liminaliteit. Ten eerste heteronormativiteit, deze term wordt gebruikt om aan te geven dat heteroseksualiteit de norm is om gender en seksualiteit te begrijpen (Warner, 1993). Het concept heteronormativiteit wordt in het volgende stuk uitvoerig besproken. Ten tweede performativiteit, Butler beschrijft performativiteit als de manier waarop mensen identiteit creëren door middel van hun doen en laten in het dagelijkse leven. Belangrijk om te beseffen is dat niet de uitingen zelf identiteit representeren, maar deze juist construeren (Butler, 1990). Dit proces is gebaseerd op het idee dat identiteit door middel van herhaling wordt geconstrueerd, maar omdat een persoon nooit dezelfde acties op dezelfde manier uitvoert is identiteit dus altijd in transitie. Hier komt het idee van identiteit als fluïde zijnde terug. Het derde concept, liminaliteit, bevindt zich tussen heteronormativiteit en performativiteit. Wanneer iemand zich in liminaliteit bevindt, betekent dit dat de persoon onderdeel uitmaakt van de maatschappij, maar niet volledig geïntegreerd is of geaccepteerd wordt als zodanig. Doordat heteronormativiteit binaire opposities zoals heteroseksueel en niet-heteroseksueel creëert, wordt liminaliteit een resistentiestrategie. Enerzijds presenteert een individu identiteit als weerstand tegen heteronormativiteit, anderzijds maakt het een onderdeel uit van heteronormativiteit. Ook liminaliteit tekent zich door een fluïde concept te zijn, waardoor nogmaals wordt benadrukt dat identiteit sociaal wordt geconstrueerd en geen vaststaand natuurlijk proces is (Butler, 1990).

Ook belangrijk binnen het gedachtegoed over identiteitsconstructie is Foucault, hij benaderde seksualiteit als een constructie welke gevormd wordt in en door sociale discoursen, waarmee het afhankelijk is van context (Dilley, 1999). In onze huidige samenleving wordt

iemand's seksuele voorkeur gezien als identiteitsbepalend. Dus wanneer iemand zich aangetrokken voelt tot hetzelfde geslacht wordt deze persoon als homoseksueel bestempeld. Homoseksualiteit is een manier om seksualiteit te kunnen ordenen. Er bestaat heteroseksualiteit, welke in onze samenleving als normaal wordt gezien en een afwijkende vorm, homoseksualiteit. Omdat seksualiteit vanuit de queer theorie benaderd wordt als een construct bestaat er ook de mogelijkheid om seksualiteit te deconstrueren. In onze westerse samenleving houdt dit in dat seksualiteit bestaat in een heteronormatieve context. Wanneer deze heteronormativiteit gedeconstrueerd wordt, wordt duidelijk dat heteroseksualiteit niet kan bestaan zonder homoseksualiteit. Heteroseksualiteit en homoseksualiteit zijn dus van elkaar afhankelijk. Door deze relatie te laten zien, verdwijnt het idee dat het één natuurlijk en het ander tegennatuurlijk is. Belangrijk is ook te erkennen dat het vanuit het gedachtegoed van de queer theorie niet mogelijk is om in eigenschappen toe te dichten aan een groep. Een identiteit is opgebouwd uit zoveel elementen dat het niet mogelijk is om één identiteit te plakken op een groep.

Queer theorie biedt interessante mogelijkheden om op een andere manier na te denken over seksualiteit. Belangrijk voor dit onderzoek is dat queer theorie mogelijkheden biedt om te onderzoeken hoe seksualiteit binnen de Nederlandse samenleving wordt geordend. Hoe worden lesbiennes binnen het medialandschap gerepresenteerd en vormt deze representatie een afspiegeling van de seksuele ordening binnen de samenleving? Kortom, queer theorie ziet seksualiteit als een constructie welke gevormd wordt in en door sociale en culturele discoursen en altijd onderhevig en afhankelijk is van context.

Heteroseksualiteit is de norm

Reeds genoemd is heteronormativiteit, het concept vormt een belangrijk onderdeel van het onderzoek en keert in het onderzoek vaak terug. Heteronormativiteit is ontwikkeld vanuit de queer theorie en beschreven door onder andere Michael Warner (1998). Zoals in het vorige stuk gesteld, vormt heteroseksualiteit de dominante groep, andere vormen van seksualiteit worden door deze dominante groep als afwijkend gezien. Waardoor gesteld kan worden dat heteronormativiteit het overheersend discours is. Belangrijk binnen dit discours zijn de verhoudingen tussen man en vrouw. Judith Butler (2004) legt uit dat de verhoudingen binnen heteroseksuele relaties de basis vormen van wat wij als maatschappij als normaal beschouwen. Wanneer iemand afwijkt van de norm wordt diegene als abnormaal beschouwd.

Een relatie tussen twee mensen van hetzelfde geslacht is in eerste instantie dan ook abnormaal, maar wanneer de personen in de relatie zich gedragen naar de heteroseksuele norm, voldoen zij aan de verwachtingen van de dominante groep. Normen zijn niet duidelijk aanwezig, maar worden gevoeld door degene die ze opgelegd krijgt. Heteroseksuelen zullen waarschijnlijk geen last hebben van het heteronormatieve discours, waar LHBT's dit wel hebben. Culturele producten vormen een belangrijke reflectie van het heersende discours. Met name televisie speelt een belangrijke rol in de handhaving en productie van het heteronormatieve discours (Chambers, 2011). Veel televisieseries maken gebruik van typificatie in hun representatie van LHBT's (Dyer, 2002). Volgens Dyer is een reden hiervoor dat homoseksualiteit voor het grote publiek vaak pas zichtbaar is als het overdreven wordt getoond. Typificatie brengt zowel positieve als negatieve eigenschappen met zich mee. Het is positief dat een homo zichtbaar is voor de kijker en dat homoseksualiteit duidelijk aanwezig is in de tekst, maar er juist om deze reden wordt het lastig voor LHBT's om zich te identificeren met het personage. Door het toepassen van typificatie blijft het overgrote deel van de LHBT's echter onzichtbaar voor het publiek, waardoor heteronormatieve denkbeelden in stand worden gehouden. Het publiek krijgt wellicht het idee dat iedere homoseksuele man lijkt op Justin uit *Ugly Betty* of dat iedere lesbische vrouw zo aantrekkelijk is als Alex in *The O.C.* Deze denkbeelden zijn niet vreemd aangezien onderzoek heeft aangetoond dat heteroseksuele kijkers liever niet kijken naar vrouwen met veel mannelijke eigenschappen. Dit is met name negatief voor de representatie van lesbische identiteiten. Het lijkt alsof de butch, met overwegende mannelijke eigenschappen, hierdoor automatisch wordt uigesloten.

Maar televisie is niet alleen een verlengstuk van de samenleving, het geeft deze ook mede vorm. Hoe ver dit medium doorwerkt onderstreept Chambers (2011) nogmaals, hij stelt dat televisie niet alleen de samenleving representeert, maar dat televisie de samenleving ook mede vormgeeft. Chambers stelt dat iedereen, ongeacht geslacht, etniciteit of geaardheid altijd vanuit een heteronormatief perspectief wordt bekeken en beoordeeld. Queer theorie biedt hiervoor een uitstekend platform, doordat het heteronormativiteit ter discussie stelt en onderzoek doet vanuit de samenleving zelf.

Lesbische identiteiten nader bekeken: butch en femme

Zoals al vaker gesteld heeft dit onderzoek speciale aandacht voor de lesbische identiteiten butch en femme. In dit stuk worden de meest invloedrijke werken uiteengezet welke handelen over onder andere uiterlijke kenmerken alsmede sociale en culturele posities en eigenschappen van deze dominante lesbische identiteiten. Hoewel er veel over geschreven is, is er geen eenduidige definitie voor butch en femme identiteiten. Volgens Gibson & Meem (2002) gebruiken lesbische en biseksuele vrouwen al lange tijd de termen butch en femme, maar blijft de invulling van deze termen vaag. Rosario (2009) stelt dat butches tenminste overwegend mannelijke eigenschappen bezitten en femmes overwegende vrouwelijke eigenschappen. Opvallend is dat Zheng & Zheng (2013) ontdekten dat het gebruik van de aanduiding butch en femme, wanneer het gaat om duiding van seksuele relaties, in de Verenigde Staten tegenwoordig als relatief controversieel wordt beschouwd. Zij stellen dat in andere landen zoals Brazilië, Peru, Filipijnen en El Salvador het gebruik van aanduidingen als *radicias* (butch) en *lady* (femme) meer geaccepteerd is. In Peru worden butches zelfs activa genoemd en femmes passiva. Een reden hiervoor kan zijn dat met de opkomst van het lesbisch-feminisme ten tijde van de tweede feministische golf androgynie de norm werd voor lesbiennes, waardoor de politieke lading op de termen butch en femme wellicht nog te groot is. In de jaren tachtig en negentig was er sprake van een toenemende diversiteit binnen de lesbische gemeenschap. Ook de lesbische 'baby boom' heeft een rol gespeeld bij deze verandering, lesbiennes konden verschillende identiteiten aannemen waardoor zij niet meer beperkt waren tot de idealen van het lesbisch-feminisme (Rothblum, 2010).

Belangrijke verschillen tussen butches en femmes worden duidelijk in uiterlijke verschijning en karaktereigenschappen. Zheng & Zheng (2011) ontdekten dat butch/femme identiteit ook gerelateerd is aan de vijf persoonlijkheden, zo scoorden butches hoger op bewustzijn en emotionele stabiliteit dan femmes. Daarnaast ontdekten Singh et. al (1999) dat butches minder vrouwgeassocieerde activiteiten ondernamen (bijvoorbeeld het spelen van vader en moeder) toen zij klein waren dan femmes en vrijwel geen sieraden droegen. Ook claimden butches meer alcohol te drinken, meer te roken en vaker marihuana te nuttigen (Rosario, 2009). Volgens Zheng & Zheng is er ook duidelijk onderscheid te maken op seksueel vlak. De meest voorkomende seksuele handelingen binnen lesbische relaties zijn orale seks, vaginale penetratie door middel van seksspeeltjes en gezamenlijke masturbatie. Butches geven echter aan meer dominant te zijn in bed waar de rol van femmes als passief kan worden gekenmerkt. Butches vinden het echter fijn om hun partner te plezieren zonder zelf geplezierd te worden (Levitt & Hiestand, 2005). Een zeer belangrijk aspect is dat Rosario

et. al stellen dat slechts de helft van de femmes er voor uitkomt lesbisch te zijn, waar geen enkele butch daar moeite mee lijkt te hebben, daarom zouden femmes zich ook vaker labelen als biseksueel. Ook partnerkeuze levert verschillen op tussen butches en femmes, femmes waren met name geïnteresseerd in de financiële situatie van de ander dan butches. Ook zijn femmes sneller jaloers op het uiterlijk van andere vrouwen waar butches juist jaloers zijn op de financiële status van een ander.

Rothblum (2009) onderzocht de manier waarop de termen butch/femme ingevuld werden door de lesbische/biseksuele gemeenschap in relatie tot mannelijkheid en vrouwelijkheid. Zij interviewde hiervoor 64 vrouwen uit Canada en de VS. De respondenten definieerden butches als vrouwen met veelal mannelijke eigenschappen, qua kleding resulteerde dit in t-shirts en overhemden gecombineerd met broeken. Femmes droegen volgens hen rokken, jurken en vaak nauwsluitende kleding. In een relatie was de femme vaak sociaal, extrovert en geordend waar butches meer timide zijn, minder sociaal en minder verbaal. Opvallend aan het onderzoek van Rothblum is dat bijna negentig procent van de respondenten zich in een butch/femme relatie bevonden. Op seksueel vlak leverde dit de volgende resultaten op, de butch initieert vaak seks, bindt graag de strap-on dildo voor, is dominant en heeft als doel om de partner te plezieren. De femme laat zich liever plezieren, penetreren en neemt een meer passieve rol aan in bed. Ook de rolverdeling in het huishouden kwam aan bod, vrijwel alle respondenten gaven aan dat hier geen duidelijke rolverdeling aanwezig was. Rothblum concludeert dan ook dat femmes niet perse de normatieve vrouwelijke taken in het huishouden vervullen.

In het stuk over queer theorie werd het concept heteronormativiteit besproken, in relatie tot de lesbische identiteiten butch en femme krijgt het concept duidelijk vorm. Heteronormativiteit, het idee dat heteroseksualiteit de norm is en andere vormen van seksualiteit als afwijkend worden beschouwd is problematisch voor de lesbische identiteiten butch en femme. Het kader dat is geschetst met betrekking tot de geschiedenis van lesbische identiteiten leert dat vaak wordt gedacht dat butches en femmes de heteroseksuele man en vrouw representeren. Met name butch-femme relaties hebben te maken met heteronormativiteit. Voor de opkomst van het lesbisch feminisme was het ideaalbeeld dat lesbiennes zich zo goed mogelijk aanpasten aan de samenleving en zichzelf eigenlijk onopvallend gedroegen, dit resulteerde in de femme als meest geaccepteerde verschijning. Het lesbisch-feminisme onderstreepte het idee dat aanpassing plaats moest maken voor zelfstandigheid, waardoor meer lesbiennes zichzelf op een androgyne wijze presenteerden. Butches en femmes bootsen voor velen het mannetje en vrouwtje na, terwijl het eigenlijk een

identiteit op zich is. Met name voor butches is het problematisch, zij worden in twee overheersende discoursen gevangen. Ten eerste voldoen zij niet aan het heteronormatieve beeld doordat zij lesbisch zijn, en ten tweede voldoen zij niet aan het ideaal van vrouwelijke schoonheid doordat zij meer mannelijke kenmerken bezitten.

Kortom

In het voorgaande stuk is de ontwikkeling van het concept beschreven waarna de geschiedenis van lesbische seksualiteit en identiteit aan bod is gekomen. Vanuit de lesbische seksualiteit zijn twee belangrijke perspectieven naar voren gekomen, het lesbisch feminisme en de queer theorie. Vanuit de queer theorie zijn de concepten identiteit en heteronormativiteit uitgelegd waarna een korte verhandeling volgde over de lesbische identiteiten butch en femme. Voor dit onderzoek is het belangrijk te beseffen dat identiteit sociaal wordt geconstrueerd en niet een vaststaand natuurlijk gegeven is. Ook heteronormativiteit is een centraal concept waaruit veel theorie ontsproten is. Dat niet alleen LHBT's zelf buiten de heteronorm vallen, maar ook butches en femmes binnen twee culturen gelieerd worden aan heteronormativiteit vormt een interessant punt van onderzoek.

3| Representatie van lesbische identiteiten

In dit hoofdstuk wordt het onderzoek naar de representatie van lesbische identiteiten in westerse televisieseries binnen het veld van cultural studies geplaatst. Er wordt een kort overzicht gegeven van de ontwikkeling en het werk van enkele toonaangevende wetenschappers welke belangrijk zijn voor de vormgeving van dit onderzoek. Met name onderzoek naar representatie staat centraal. In het tweede gedeelte van dit hoofdstuk worden een aantal onderzoeken besproken welke betrekking hebben op de representatie van lesbische identiteiten in televisieseries. Aan de hand van deze onderzoeken de basis gelegd voor de methode welke in het volgende hoofdstuk wordt besproken.

Cultural studies en interdisciplinair onderzoek

In 1964 tot stand gekomen aan de Universiteit van Birmingham zijn cultural studies een onderzoeksgebied waarin theorieën uit allerlei verschillende wetenschappen bij elkaar komen. Een belangrijk pionier binnen de cultural studies is Raymond Williams. Begin jaren zestig doet Williams onderzoek naar cultuur in Engeland en concludeert dat popcultuur een geheel eigen leefstijl is en een cultuur op zich vormt (Williams, 1966). Williams' conclusie leidt tot de ontdekking dat niet de techniek, maar cultuur bepalend is, een visie die lijnrecht staat tegenover het technologisch determinisme waar juist de techniek als toonaangevende actor wordt beschouwd. Het onderzoek van Williams heeft de basis gelegd, waar cultural studies zich tegenwoordig richt op constructie van het dagelijkse leven. Om deze constructies te begrijpen worden verschillende wetenschappelijke disciplines benut. De onderzoekers en onderzoeken binnen de culturele studies zijn daarom moeilijk te vergelijken, wat meteen een belangrijk kritiekpunt is: "culturele studies zijn te oppervlakkig en bieden geen nieuwe theoretische inzichten". Dat deze kritiek niet terecht is bewijst Stuart Hall (1980) Zo rond het einde van de jaren zeventig ontwikkelde zich theorie rondom het medium televisie, en met name het gedachtegoed van Hall is hiervoor belangrijk geweest. Hall ontwikkelde het *encoding/decoding* model waardoor effecten van media tweeledig worden gemeten. Hij stelt namelijk dat de bedoeling van de maker anders kan zijn dan de receptie van het publiek. Zowel intentie als ontvangst zijn gestoeld op ervaring, kennis en gevoelens. De boodschap die de zender (encoder) overdraagt aan de ontvanger (decoder) hoeft niet perse op dezelfde wijze ontvangen te worden, met name de context speelt hierin een grote rol. Om een volledig beeld

van effect te construeren moet er volgens Hall dan ook onderzoek worden gedaan naar zowel de mediaproducten als het publiek. John Fiske (1987) onderstreept dit idee, maar stelt dat het decoderen met name afhankelijk is van de selectie die de ontvanger maakt. Volgens hem hebben kijkers een voorkeur voor bepaalde elementen welke het ontvangst stevig beïnvloeden, volgens Fiske is sociale context bepalend.

Het feit dat cultural studies put uit verschillende wetenschappelijke disciplines heeft geleid tot veel nieuwe theorieën en inzichten. Zo heeft Ien Ang (1985) op basis van de theorie van Hall onderzoek gedaan naar de kijkers van soaps. Zoals al eerder gezegd stelt Hall dat er niet alleen onderzoek moet worden gedaan naar het mediaproduct, maar ook naar het publiek dat deze producten tot zich neemt. Ang ontdekte dat de ontvangers van dezelfde mediatekst deze op verschillende manieren wisten te interpreteren. Dankzij haar onderzoek naar soaps en de kijkers van soaps werd Ien Ang de grondlegger van het feminisme binnen televisiestudies. Volgens Dhaenens et. al (2008) is met name de omslag in feministische film theorie van belang geweest voor de ontwikkeling van queer theorie. Onderzoek naar de structuur van de samenleving waar feministen probeerden de oppressie over vrouwen en minderheden probeerden te beïnvloeden had zijn weerslag op de representatie in mediateksten. Belangrijk is dat het publiek mediateksten op verschillende manieren kan interpreteren, dit kan bijvoorbeeld te maken hebben met leeftijd, geslacht, sociale klasse, etniciteit, geaardheid, religie et cetera. Producenten van een tekst kunnen deze voor een bepaald publiek geschreven hebben, maar deze teksten worden ook gelezen door andere groepen welke de tekst wellicht anders ontvangen dan de makers voor ogen hebben. Belangrijk pionier in onderzoek naar de reacties van publiek op mediateksten is David Morley. De theorie van Morley voert grotendeels terug op het *encoding/decoding* model van Hall (1980). Eind jaren zeventig voerde het CCCS een studie uit naar de interactie tussen televisie en publiek, The Nationwide Project. Morley onderzocht reacties op het BBC programma *Nationwide*. De studie was zo ontworpen dat de verschillende manieren waarop kijkers de tekst interpreteerde geanalyseerd kon worden. Stuart Hall ontdekte dat er drie posities zijn waarin een lezer zich kan bevinden. Een *preferred*, *negotional* of *oppositional* reading. Een *preferred reading* is de manier waarop producenten willen dat het publiek de tekst leest en begrijpt, een *negotional reading* is de manier waarop producenten willen dat het publiek de tekst begrijpt, maar het publiek de tekst interpreteert binnen hun eigen leven. Een *oppositional reading* houdt in dat het publiek de betekenis van de tekst verwerpen en het geheel op hun eigen manier interpreteren. Een belangrijk punt dat Morley maakt is dat mensen een mediatekst vaak interpreteren binnen het gedachtegoed van een subcultuur. Wie bijvoorbeeld deel uitmaakt van de 'lesbische

subcultuur' kan haar individuele interpretatie aanpassen aan de normen en waarden van de subcultuur waartoe zij behoort. Om de betekenis en ontvangst van een tekst te begrijpen is het daarom van groot belang om de betreffende subcultuur uitgebreid in kaart te brengen. Het begrijpen van de groeps cultuur groep is de sleutel tot het construeren van betekenis en effect van een mediatekst. Om een tekst vanuit een lesbisch perspectief te kunnen lezen is het belangrijk om vanuit de cultuur zelf te denken, en niet vanuit bijvoorbeeld een heteronormatief aspect. Dit houdt bijvoorbeeld in dat heteroseksuelen kort haar automatisch associëren met lesbisch zijn, waar dit voor lesbiennes zelf heel anders is.

Bekende representaties van lesbische identiteiten in westerse televisieseries

Alvorens het onderwerp representatie van lesbische identiteiten wordt aangesneden is het belangrijk vast te stellen wat representatie precies is. Dit onderzoek benadert representatie als beeldvorming van een minderheidsgroep. Representatie verwijst naar een voorstelling van een minderheidsgroep, in dit geval lesbiennes. Een voorstelling kan plaatsvinden door het gebruik van beeld, tekst of spraak over lesbiennes (Devroe, 2007). Aangezien een representatie nooit geheel juist is, zullen er altijd geluiden van onvrede zijn. Om niet teveel te blijven hangen in deze cirkelredenering wordt in dit onderzoek dan ook vooral gekeken naar de representatie van lesbische identiteiten in relatie tot de heteronorm.

In dit hoofdstuk worden twee onderzoeken besproken welke de representatie van lesbische identiteiten centraal stellen. Op basis van deze onderzoeken wordt ook de methodologie ingeleid, aan de hand van toegepaste methodes wordt uitgelegd op welke manier het materiaal wordt geanalyseerd. Centraal staat de Amerikaanse televisieserie *The L Word* (TLW). TLW is een *all lesbian* serie, welke aan het publiek werd geïntroduceerd met de slogan: 'Same sex, different city'. Naar TLW is veel onderzoek gedaan, met name op het gebied van representatie. Alle onderzoeken zijn afkomstig uit de VS, maar de methoden en resultaten lenen zich uitstekend om een basis te leggen voor dit onderzoek.² In 'Fashioning *The L Word*' van Rebecca Beirne (2006) worden het narratief van de eerste twee seizoenen van TLW geanalyseerd. De eerste kritieken benoemden de serie dan ook als een mix van *Queer as Folk* en *Sex and the City* (Davis, 2004). De introductie van TLW werd marketingtechnisch goed aangepakt, ondanks dat er sprake is van een *all lesbian* serie werd het heteroseksuele publiek niet uitgesloten (Havrilesky, 2004). Niet alleen de marketing, maar

² *The L Word* maakt geen onderdeel uit van het materiaal omdat dit onderzoek de nadruk wil leggen op series waar lesbische personages een uitzondering zijn. Wel zijn de gebruikte methoden en resultaten belangrijk om richting te geven aan dit onderzoek.

ook de personages en verhaallijnen troffen als doel het heteroseksuele publiek te bereiken. Zo stelt Havrilevsky (2004) dat de lesbische gemeenschap stevige kritiek uitte op de vrouwelijkheid van de personages, daarnaast hadden de verhaallijnen in werkelijkheid weinig raakvlakken met het leven van lesbiennes zelf. Al eerder is gesproken over de notie van femmes als publiekstrekker, Havrilevsky onderstreept dat ook *TLW* gebruik maakt van dit effect. Paula Graham (2006) benoemt de heteronormatieve weergave van LHBT personages als het *window effect*. Het window effect behelst een manier van televisie maken waarin LHBT karakters worden gerepresenteerd op een manier waardoor heteroseksuele kijkers zich niet buitengesloten voelen. Dit kan bijvoorbeeld door normatieve onderwerpen als vriendschap, carrière en monogamie te behandelen of zoals eerder gezegd door de presentatie van enkel femmes als aanwezige lesbiennes. Ondanks de revolutie ten tijde van het lesbisch feminisme lijkt het idee te bestaan dat representaties in mediateksten zich horen aan te passen aan de heteroseksuele maatschappij. Deze reactie doet sterk denken aan de gepredikte aanpassing van lesbiennes ten tijde van de jaren zestig en zeventig door de DOB.

Terug naar Beirne, zij schrijft de heteronormatieve weergave van lesbiennes in *TLW* toe aan enerzijds een gevolg van de toenemende aandacht van *mainstream* media voor LHBT's, anderzijds aan de opkomst van de queer theorie. Het feit dat de serie ook is geschreven voor een heteroseksueel publiek verschaft wel een duidelijk beeld van hoe de huidige maatschappij lesbiennes classificeert. Beirne stelt dat door de presentatie van enkel femmes er nog altijd een pornografisch beeld aan lesbisch zijn kleeft. Mannen vinden het volgens haar opwindend om te kijken naar seks tussen twee aantrekkelijke vrouwen, een butch wordt niet geclassificeerd als aantrekkelijk. Dit verklaart waarom *TLW* het gehele eerste seizoen niet een butch kende. Op de afwezigheid van butches is met name de theorie van Laura Innes (1997) van toepassing. Innes stelt dat femmes enkel zichtbaar zijn als lesbienne in de aanwezigheid van een butch. Een goed voorbeeld in *TLW* is de aflevering waarin wordt gespeculeerd over het eventuele lesbisch zijn van het personage Lara. De groep probeert Lara aan de hand van uiterlijke kenmerken en lesbische karaktertrekken te classificeren, wat niet lukt omdat Lara overwegend heteroseksuele kenmerken en eigenschappen bezit: (volgens *TLW*) ze heeft lang haar en draagt lippenstift. Beirne stelt dat hier de *male gaze* van invloed is; lesbiennes horen seksueel aantrekkelijk te zijn. Een belangrijk afsluitend punt dat Beirne maakt is dat lesbiennes niet gecategoriseerd kunnen worden aan de hand van uiterlijke kenmerken of bepaalde karaktertrekken, waardoor de representatie van lesbiennes in *TLW* feitelijk onjuist is. De male gaze is een concept dat ten tijde van de tweede feministische golf is ontstaan. Mulvey (1957) stelt dat vrouwen in films vaak vanuit een heteroseksueel

mannelijk oogpunt door de camera in beeld worden gebracht. Met name voyeurisme is een belangrijke strategie, vrouwelijke personages worden geseksualiseerd op een manier dat er door de camera wordt ingezoomd op onderdelen van het vrouwelijke lichaam welke als erotisch worden beschouwd.

Ook Lee en Meyer (2010) onderzochten het narratief van *TLW*. Volgens hen richten veel wetenschappers zich met name op de toenemende zichtbaarheid van LHBT's op televisie, waar ze ook moeten kijken naar de persoonlijke relaties en vriendschappen die LHBT personages onderhouden. Lee & Meyer stellen dat ondanks de toenemende zichtbaarheid van lesbiennes een serie als *TLW* vooral de ideologie van ontkenning in stand houdt waar met name maatschappelijke problemen zoals homofobie niet besproken worden. Lee en Meyer halen Netzhammer en Shamp (1994) aan, zij stellen dat er een economische noodzaak is voor series om te voldoen aan de wensen van het publiek, waardoor schrijvers niet snel zullen breken met de wenselijke norm. Lesbische personages worden vaak gerepresenteerd als vrouwen die vrijwel nooit intieme relaties aangaan, buiten de groep liggen en vooral bang zijn dat hun seksualiteit openbaar wordt (Moritz, 1994). Doty (1993) illustreert dit gegeven met enkele voorbeelden. Zo werd het lesbische personage in *The Golden Girls* met name op een grappige wijze gerepresenteerd, hetzelfde geldt voor de komedie *Will & Grace* waar Karen haar biseksuele aspiraties zich vooral leenden ter vermaak van het heteroseksuele publiek (Battles & Hilton-Morrow, 2002).³ Lee & Meyers stellen dat lesbische personages in dramaseries vaak ten behoeve van het mannelijke publiek worden geportretteerd. Dit doet denken aan de tienerserie *The OC*, waarin personage Marissa korte tijd een lesbische relatie aanging met Alex. *Channel 10*, het kanaal waarop *The OC* werd uitgezonden beloofde het publiek 'hot girl-on-girl action'. Beirne (2007) stelt dat men lesbisch zijn volledig seksualiseren, zoals in *The OC*, of juist te voorzichtig zijn qua representatie. Zij bespreekt de relatie tussen Tara en Willow in *Buffy the Vampire Slayer*. De serie is alom geprezen vanwege haar lesbische representatie, seksuele intimiteit tussen Tara en Willow wordt echter nooit getoond, waar andere karakters deze ruimte wel krijgen.

Met name de wijze waarop Beirne en Lee & Meyers het narratief van *TLW* analyseerden leent zich uitstekend voor dit onderzoek. De basis van beide onderzoeken ligt in de tekstuele analyse van waaruit verschillende perspectieven van mediateksten kunnen worden bekeken. Door middel van een narratieve analyse kunnen visies op bepaalde onderwerpen vanuit een specifieke culturele context worden bekeken. Met name in

³ De lesbische Jean, een vriendin van 'Golden Girl' Dorothy is te zien in serie wanneer zij op visite is bij de dames. Jean denkt dat ze verliefd is op Rose.

televisieseries kunnen karakters zich door middel van de verhaallijn ontwikkelen en zich inpassen in een specifieke culturele context. Lee & Meyers hanteerden de methode zoals Foss (1996) deze ontwikkelde. Zij stelt dat het materiaal moet worden bekeken vanuit acht specifieke categorieën welke dienen als frames: setting, personages, verteller, gebeurtenissen, tijdelijke relaties, causale relaties, publiek en thema. Wanneer het materiaal is bekeken kunnen bepaalde categorieën worden gekozen van waaruit een diepteanalyse vertrekt. Belangrijk om te beseffen is dat met name interactie tussen personages van belang is om de constructie van identiteit middels het narratief te achterhalen. In het volgende hoofdstuk wordt deze methode meer uitgebreid besproken.

Hoe dan ook, het overgrote deel van de lesbische personages wordt gepresenteerd als femme. Ondanks het feit dat de zichtbaarheid van lesbiennes wordt vergroot, dienen ze vaak een heteroseksueel publiek door lesbiennes enkel als femmes te representeren, hiermee wordt geconformeerd aan heteroseksuele normen van schoonheid (Ciasullo, 2001). Als femmes de overhand hebben, krijgen butch lesbiennes logischerwijs weinig zendtijd. Butches conformeren niet aan de verwachtingen van het publiek, volgens Dow (2011) ziet het publiek lesbiennes als lieve, zachtaardige en vooral vrouwelijke vrouwen. Wanneer een representatie afwijkt van de verwachting, heeft dit negatieve weerslag op kijkcijfers. Interessant is dat het publiek lesbiennes vaak ziet als gewelddadig, Tabron (2004) geeft het voorbeeld van Tara & Willow in *Buffy the Vampire Slayer*. De relatie is doordrenkt van geweld, dood en verderf. Wanneer Tara sterft wordt Willow zelfs zo gewelddadig dat ze zelfs haar vrienden pijnigt. Volgens Tabron is de publieke associatie van lesbiennes en geweld consistent met het heteronormatieve beeld van niet- heteroseksuele relaties. Dat het ook anders kan bewijzen Dhaenens en van Bauwel (2012), in televisieserie *The Wire* wordt juist gebroken met de traditie van heteronormativiteit. Dhaenens en van Bauwel gaan uit van het idee dat een populaire televisieserie heersende discoursen kan weerstaan en eigen invulling kan geven aan bijvoorbeeld LHBT thema's. *The Wire* laat volgens hen LHBT personages zien welke niet vanuit een heteronormatieve perceptie handelen, het zijn personages die hun eigen seksualiteit construeren buiten de bestaande labels, buiten het heersende discours.

Uit deze korte uiteenzetting wordt duidelijk dat de termen butch en femme op verschillende manieren door de lesbische gemeenschap ingevuld worden. In de jaren vijftig en zestig waren butch en femme de bepalende lesbische identiteiten, vanaf de jaren zeventig tot negentig overheerste juist de androgyne lesbienne en tegenwoordig zijn butch en femme rekbare en aan persoonlijke invulling onderhevige begrippen. Kortom, butch en femme zijn

identiteiten welke continu in ontwikkeling zijn en eigenlijk net zulke fluïde concepten als identiteit, gender en seksualiteit zoals beschreven in de queer theorie.

Kortom

In het voorgaande stuk zijn onderzoeken naar de representatie van lesbische identiteiten in westerse televisieseries besproken. Centraal stonden twee onderzoek naar *The L Word* waarin verschillende lesbische identiteiten worden gerepresenteerd. Op basis van hetgeen besproken is zichtbaar geworden hoe representatie van lesbische identiteiten zich tot op heden manifesteert.

4| Methode

In het eerste hoofdstuk is queer theorie besproken evenals de belangrijke concepten identiteit en heteronormativiteit. Reeds is gesteld dat queer theorie een belangrijk kader biedt voor dit onderzoek. In het komende stuk worden de voordelen van queer theorie met betrekking tot kwalitatief onderzoek geschetst, waarna een verhandeling van de methode volgt in het verlengde van Foss (1996).

Queer theorie en kwalitatief onderzoek

Queer theorie is transdisciplinair, het maakt gebruik van onderzoekstechnieken, methodes en theorieën uit verschillende wetenschappelijke velden. Dilley (1999) beschrijft uitvoerig de mogelijkheden van queer theorie met betrekking tot kwalitatief onderzoek en het transdisciplinaire karakter van queer theorie. Voor dit onderzoek is het belangrijk om stil te staan bij de mogelijkheden die queer theorie biedt. Dilley stelt dat er drie soorten onderzoek zijn binnen de queer theorie: onderzoek naar de levens en ervaringen van mensen die als niet heteroseksueel worden bestempeld, vergelijking van deze levens/ervaringen met levens/ervaring van mensen die als ‘normaal’ worden beschouwd en onderzoek naar hoe/waarom deze levens en ervaringen als normafwijkend worden gezien. Vervolgens categoriseert Dilley queer onderzoek in vier verschillende categorieën: taal, literatuur en kunst (i), historiografie (ii), geschiedenis van queer leven (iii) en queer leven in de praktijk (iv). Voor de eerste categorie ligt de nadruk op wetenschappers als Jagose (1996) en Sedgwick (1990) die onderzoek deden naar populaire en wetenschappelijke teksten, centraal in deze categorie staat de tekstuele analyse van culturele producten zoals boeken en films. Met name het eerder genoemd werk van Katz leent zich uitstekend als voorbeeld voor de tweede categorie, ‘Invention of Heterosexuality’, legt de basis van queer geschiedenis. Een voorbeeld uit de derde categorie is bijvoorbeeld het essay van Bensimon (1992) over het leven van de lesbische academicus Julia waarin queer theorie uitvoerig wordt toegepast. De laatste categorie benadrukt de vorming van queer theorie door middel van het ontstaan van sociale groeperingen zoals ACT-UP en Queer Nation. Dilley stelt dat de leden van ACT-UP en Queer Nation queer theorie nadrukkelijk hebben beïnvloed. Dit onderzoek naar de representatie van lesbische identiteiten in westerse televisieseries is een studie naar de levens van mensen die als niet heteroseksueel worden bestempeld, maar tevens een vergelijking met

de mensen die als ‘normaal’ worden gezien in culturele producten met aandacht voor het historiografische aspect.

Kortom, queer theorie is een postmodern concept welke normatieve en vaststaande concepten zoals man, vrouw, heteroseksualiteit en homoseksualiteit verwerpt en de grenzen van onze cultuur opzoekt. Tevens is queer theorie meer dan een interdisciplinaire studie, het biedt voor dit onderzoek de mogelijkheid om verschillende discoursen in televisieseries bloot te leggen, maar ook om ze vanuit verschillende standpunten te bekijken, analyseren en met elkaar te vergelijken.

Interpretatieve tekstanalyse

In het laatste hoofdstuk van het theoretisch kader werd de basis gelegd voor de analyse. Het onderzoek wordt kwalitatief uitgevoerd wat betekent dat er dieper op het materiaal wordt ingegaan. Het voordeel van kwalitatief onderzoek is dat de uitkomsten minder oppervlakkig zijn dan wanneer kwantitatief onderzoek wordt gedaan. Vooral met betrekking tot het onderzoek naar lesbische identiteiten is het belangrijk om ook factoren als context mee te nemen, zodat analyse plaatsvindt binnen een cultuur zonder aan vooraf vastgestelde codes te hoeven voldoen. De basis van de eerder besproken onderzoeken (Beirnes 2007 en Lee & Meyers) ligt in de tekstuele analyse van waaruit verschillende perspectieven van mediateksten kunnen worden bekeken. Dit betekent dat het onderwerp lesbische identiteiten vanuit de westerse culturele context wordt bekeken, waardoor de constructie van representaties van lesbische identiteiten zichtbaar kunnen worden gemaakt. Foss (1996) ontwikkelde een methode waarin zij stelt dat het materiaal vanuit acht specifieke categorieën moet worden bekeken. Deze categorieën dienen als frames voor een interpretatieve diepte-analyse. Foss koos voor de onderwerpen setting, personages, verteller, gebeurtenissen, tijdelijke relaties, causale relaties, publiek en thema's. Voor dit onderzoek wordt echter gebruik gemaakt van zes relevante categorieën: zender, personages, omgeving, relaties, vriendschap en thema's. De keuze voor deze zes onderwerpen is gebaseerd op de besproken literatuur in het theoretisch kader. In de literatuur worden verschillende lesbische identiteiten beschreven op basis van uiterlijke en innerlijke kenmerken. Deze kenmerken in combinatie met het verdere theoretische kader dient als basis voor de interpretatieve analyse. Voor de interpretatieve analyse is het belangrijk dat de analyse stoelt op de gebruikte theorie. Hoe zijn lesbische identiteiten in de loop der tientallen jaren gevormd en hoe worden zij tegenwoordig geconstrueerd?

In het volgende hoofdstuk wordt het materiaal vanuit de zes categorieën voor de eerste keer bekeken, hiermee wordt een basis gelegd voor de diepte-analyse welke in het aansluitende hoofdstuk wordt uitgevoerd en beschreven. De eerste analyse legt structuren bloot en zorgt ervoor dat een belangrijke focus op het materiaal kan worden ontwikkeld. Vanuit deze analyse vertrekt de diepte-analyse welke wordt ondersteund door duidend beeldmateriaal.

Transparantie

Een interpretatieve analyse wordt altijd beïnvloed door de onderzoeker. In het komende stuk wordt duidelijk gemaakt hoe de analyse is uitgevoerd om een zo transparant mogelijk beeld te kunnen schetsen. Op basis van de acht onderwerpen die Foss vaststelde (1996) zijn zes onderwerpen ontstaan aan de hand waarvan de data aan een eerste ruwe analyse is onderworpen. Op basis van de eerste resultaten die de onderwerpen zender, personages, omgeving, relatie, familie en vrienden, thema's opleverden is de analyse vertrokken. De eerste analyse is belangrijk om goed in beeld te krijgen welke onderwerpen relevant zijn voor het onderzoek, waar moet meer aandacht aan worden besteedt en welke onderwerpen lijken minder relevant dan aanvankelijk gedacht. Op basis van deze analyse kwam naar voren dat met name de onderwerpen zender, personages en relatie het meest centraal stonden en veel informatie opleverden welke gekoppeld kon worden aan het theoretisch kader.

Vervolgens is alle data nogmaals bekeken en zijn per categorie per televisieserie aantekeningen gemaakt. Deze aantekeningen bevatten informatie over de aflevering, belangrijke scènes, aantekeningen over het uiterlijk en gedrag van de personages en opmerkingen met betrekking tot de literatuur. In bijlage I is een voorbeeld te vinden van een formulier. Wanneer een scène dusdanig belangrijke informatie bevatte is meteen een screenshot gemaakt en opgeslagen met een korte beschrijving (zie bijlage II). Nadat al het materiaal uitvoerig was geanalyseerd zijn alle formulieren verzameld en naast elkaar gelegd. Waardoor terugkomende elementen in verschillende series, koppeling aan de literatuur of opmerkelijke bevindingen bloot werden gelegd. Deze resultaten zijn in de analyse verder uitgewerkt.

Materiaal

In de inleiding werd reeds gesteld dat lesbische personages weinig voorkomen in Nederlandse televisieseries, zodat de aandacht naar westerse televisieseries is verlegd. Uiteindelijk zijn vier verschillende series geselecteerd waarvan twee afkomstig Nederland, een afkomstig uit het Verenigd Koninkrijk en een serie uit de Verenigde Staten. *Goede Tijden, Slechte Tijden*

(*GTST*) en *Rozengeur & Wodkalime (RWL)* zijn series afkomstig uit Nederland. *Grey's Anatomy (GA)* is een Amerikaanse televisieserie en *Skins* is een Engelse serie. Alleen *Skins* en het laatste seizoen van *GA* zijn nog niet uitgezonden op de Nederlandse televisie. Van *RWL* worden seizoen drie en vier op DVD bekeken. Aangezien de relatie tussen de twee lesbische personages in *GA* al drie seizoenen beslaat, is gekozen om alleen het laatste seizoen te analyseren.

Van de te analyseren personages staan twee verhaallijnen volledig op *Youtube* (*GA* en *GTST*). Deze verhaallijnen bestaan uit fragmenten waar zowel de personages afzonderlijk als gezamenlijk in voorkomen en zijn samengesteld door fans. Belangrijk om te beseffen is dat deze beelden in chronologische volgorde verschijnen en niet tot doel hebben een nieuw product te creëren, maar enkel de verhaallijnen van betreffende personages aan een groter publiek wil reproduceren. Voor *GA* en *GTST* was het onmogelijk om fysiek materiaal te bemachtigen. Het negende seizoen van *GA* komt in de VS pas eind augustus uit op dvd en is in Nederland nog niet in zijn geheel uitgezonden, van *GTST* zijn geen dvd's beschikbaar en ook geen aflevering uit het betreffende seizoen terug te kijken. Door de reproducerende functie die de clips op *Youtube* hebben is er geen reden om te twijfelen aan de betrouwbaarheid, wel moet rekening worden gehouden met het ontbreken van de context van een gehele aflevering. Hieronder volgt een korte beschrijving van de personages en verhaallijnen, voor een uitvoerige beschrijving wordt verwezen naar bijlage III: een eerste kennismaking.

GTST: Isabella Kortenaer en Ronja Huygens (2010)

Isabella is onlangs teruggekeerd naar het dorp Meerdijk en ontmoet daar Ronja. Isabella en Ronja zoenen. Na deze zoen is Ronja erg in de war, maar de twee bekennen uiteindelijk gevoelens voor elkaar te hebben. Ronja praat hierover met haar moeder, een psycholoog, die haar ervan overtuigt dat haar gevoelens een ontsnapping zijn aan alle problemen die Ronja heeft.

RWL: Babette van Woensel & Nathalie Numan (2005)

Babette van Woensel is een honderd procent hetero die op het punt staat te trouwen met haar vriend. Samen met haar vriendinnen gaat ze uit in een lesbische club waar zij Nathalie ontmoet, het is het begin van een liefdesrelatie.

GA: Arizona Robbins & Callie Torres (vanaf 2010)

Arizona & Callie zijn beide dokters in *Seattle Grace Hospital*. Callie heeft een aantal relaties met mannen gehad, Arizona is honderd procent lesbisch. Inmiddels zijn ze getrouwd en voeden ze samen een kind op. Sinds een vliegtuigongeluk waarin Arizona haar been is kwijtgeraakt kent de relatie de nodige strubbelingen.

Skins: Emily Fitch & Naomi Campbell (2009)

Emily is verliefd op Naomi en doet er alles aan om zich voor haar te winnen wat uiteindelijk resulteert in een relatie. Wanneer Naomi betrokken raakt bij de dood van een meisje en later met haar blijkt vreemd te zijn gegaan maakt Emily het uit.

5| Op televisie regeert de femme

Op basis van de zes vastgestelde onderwerpen: zender, personages, omgeving, relatie, familie en vrienden en thema's is het materiaal geanalyseerd. De resultaten volgen per categorie. In de tekst wordt verwezen naar foto's welke in bijlage IV kunnen worden aangetroffen.

Zender

De zenders waarop de programma's worden uitgezonden hebben alle vier commerciële doeleinden. Opvallend is dat alle zenders met betrekking tot de zichtbaarheid van LHBT personages voorlopers zijn in het land van herkomst. Niet alleen de zender, ook de schrijvers en producenten van de series spelen een belangrijke rol. Zo staat Shonda Rhimes, schrijver/producer van *Grey's Anatomy* dichtbij de LHBT gemeenschap. In het volgende citaat onderstreept zij de noodzaak voor LHBT zichtbaarheid (Rhimes, 2012).

“Because I believe everyone should get to see themselves reflected on TV. EVERYONE. And because I love all my gay and lesbian friends. AND because I think same-sex marriage is the civil rights fight of our era and back when being a person of color was the civil rights fight, people like Norman Lear put black people on TV and helped change some minds. So you know, it's gotta be paid forward. As long as we are willing to sit by while one person is not free, none of us are free. And FINALLY: because as long as someone feels like it is okay to ask the question "why all the gay people on your shows", then there is still a HUGE problem that needs to be solved. It's like asking "Why all the black people on your shows". (Which is, in fact, why there are also a lot of people of color on my shows . Cause people keep asking. Like it's unusual. Which means we have a LONG way to go). Okay, done preaching.”

Zowel Bryan Elsley en Jamie Brittain, schrijvers/producers van *Skins* komen openlijk voor hun homoseksualiteit uit (Aisha, 2009). Johan Nijenhuis, schrijver/producer van *RWL* is verantwoordelijk voor de intrede van meerdere homoseksuele en lesbische personages in onder andere de series *Costa*, *Spangas* en sinds kort *Malaika* (IMDB, 2013). Het is voorbarig om conclusies te trekken uit deze gegevens, maar het is zeker een opmerkelijke constatering. Gezien de onderzoeksvraag heeft dit onderdeel weinig te maken met representatie, maar in de inleiding werd echter gesteld dat de zichtbaarheid van lesbische personages op televisie zeer laag is waardoor de notie voor dit onderdeel groter wordt. De mate van zichtbaarheid is onder

andere afhankelijk van economische, maatschappelijke en politieke zaken. Een producent staat centraal in dit web, waardoor het positieve geluid dat richting LHBT politiek wordt afgegeven door iedereen gehoord wordt. Voor vervolgonderzoek is het dan ook interessant om bijvoorbeeld te kijken naar de invloed van schrijvers/producers van televisieseries op LHBT zichtbaarheid.

Personages

In de categorie personages is met name gekeken naar uiterlijke kenmerken en karaktereigenschappen met betrekking tot butch en femme zoals deze beschreven zijn in hoofdstuk een en twee. De bevindingen worden aan de hand van voorbeelden begeleid. Meest opvallend in de categorie personages is het feit dat alle lesbische personages getypeerd kunnen worden als femme. Zo dragen zij allen vrouwelijke kleding (rokjes, jurkjes, hakken, nauwsluitende kleding of kleding met een laag decolleté) en altijd make-up. Het meest extreme voorbeeld is het personage Arizona uit *GA* in aflevering 18 (zie afbeelding 5). Sinds de amputatie van haar onderbeen loopt Arizona op sneakers, maar ze blijft dermate gefascineerd door het dragen van hakken dat zij ze graag weer aan wil. Hakken zijn het ultieme symbool van vrouwelijkheid. Ook Callie roemt de aantrekkelijkheid van hakken. Waar de kijker in eerste instantie denkt dat het dragen van hakken een persoonlijke overwinning voor Arizona is, wordt gaandeweg duidelijk dat het idee ook vooral een seksuele notie heeft. In de aflevering horen we Callie namelijk meerdere keren opmerkingen maken over hoe sexy Arizona is, en met name over hoe goed de hakken haar kont laten uitkomen. De vraag rest, zijn er in geen van de serie butch lesbiennes aanwezig? Smith (1989) en Eves (2004) typeren butches als vrouwen met veel mannelijke eigenschappen in zowel uiterlijk als karakter. Rothblum (2009) stelt dat butches vooral t-shirts en overhemden gecombineerd met broeken dragen. Op basis van deze gegevens is er een keer een duidelijk butch/femme onderscheid te maken. Dit onderscheid wordt duidelijk wanneer Arizona en Callie in bed liggen. Callie draagt een simpel t-shirt, Arizona een roze nachtjapon (zie afbeelding 6). Ook Babette (*RWL*) draagt een t-shirt als nachtkleding (zie afbeelding 7). Met name het contrast van enerzijds een t-shirt en anderzijds een nachtjapon zou eventueel als butch en femme kunnen classificeren. Echter, wanneer we los van deze scènes het materiaal bekijken wordt duidelijk dat de lesbische personages verder een zeer vrouwelijk voorkomen hebben.

Laten we het over een andere boeg gooien, Rosario et. al (2009) stellen dat slechts de helft van de femmes er voor uitkomt lesbisch te zijn, waar geen enkele butch daar moeite mee lijkt te hebben, een reden waarom femmes zich vaker zouden labelen als biseksueel. Het

materiaal wijst alleen Babette (*RWL*) aan. Babette heeft moeite om uit te komen voor haar seksualiteit, maar we horen haar echter geen een keer zeggen dat ze biseksueel is. Hoewel op basis van voorgaande relaties met mannen kan worden gesteld dat zowel Babette (*RWL*), Isabella, Ronja (*GTST*) en Callie (*GA*) biseksueel zijn, wordt dit geen een keer in de series benoemd. De kijker weet echter wel dat de personages voorheen heteroseksuele relaties hebben gehad, wat de theorie van Rosario deels ondersteunt. De reden voor een twist in de verhaallijn van voorheen heteroseksuele personages is onbekend, misschien werd het gedaan voor betere kijkcijfers, misschien om lesbiennes zichtbaar te maken of misschien was de introductie van een lesbisch personage op deze manier iets minder confronterend voor het publiek. Feit blijft dat bij een introductie van een minderheid al snel wordt teruggegrepen op marketingtechnische strategieën; het heteroseksuele publiek moet zich niet ongemakkelijk of uitgesloten voelen door lesbische personages. Havrilevsky (2004) stelt dat series om deze reden gebruik maken van femmes als publiekstrekker, iets wat Graham (2006) benoemde als het *window effect*. Lesbische personages worden gepresenteerd op een manier waardoor ook heteroseksuele kijkers zich aangetrokken voelen, dit gebeurt vaak door heteronormatieve aspecten toe te kennen. Zo worden lesbische personages dus als vrouwelijke vrouwen gepresenteerd die waarde hechten aan instituten als het huwelijk en gezin. Een andere reden voor afwezigheid van butches is dat er vrijwel nooit onaantrekkelijke mensen gecast worden. Onderzoek heeft uitgewezen dat het publiek liever naar een personage kijkt waarmee zij zich op een positieve manier kunnen identificeren. De heersende opinie is dat aantrekkelijke vrouwen te classificeren zijn als femmes en butches niet het toonbeeld zijn van aantrekkelijk. Het meest sprekende voorbeeld van femmes zijn Isabella en Ronja in *GTST* (zie afbeelding 8). In de serie draagt het personage Ronja overwegend roze (of kleurrijke) kleding en veel sieraden, Isabella is gekleed als *vamp* waar met name accent wordt gelegd op haar vrouwelijke rondingen. In *Skins* voert de combinatie van stoer en vrouwelijk de boventoon. Zowel Emily als Naomi combineren rokjes vaak met truien of t-shirts of combineren een kleurrijke outfit met een zwart t-shirt (zie afbeelding 9). Feit is dat de personages in *Skins* nog tieners zijn, waarvan wellicht niet verwacht kan worden dat zij zich als dames kleden. In afbeelding 10 zien we Emily en Naomi, beide hebben een rokje aan met daarboven een sweater. Interessant is dat Naomi op het punt staat weg te rijden op haar mountainbike. Afgezien van het feit dat mountainbike een vrouwenmodel is, versterkt dit het stoere en onafhankelijke aspect dat de twee meiden middels hun kleding tonen. De producenten van *Skins* lijken zich minder te focussen op het feit dat de personages zo aantrekkelijk mogelijk moeten zijn voor het publiek. Belangrijker lijkt dat de personages zelfvertrouwen uitstralen en

zich comfortabel voelen met wie zij zijn. Ook *RWL* toont femmes (zie afbeelding 11 en 12), al wordt Babette vanwege haar succesvolle carrière meer als zakenvrouw gepresenteerd. Dit heeft als effect dat de representatie van Babette het evenwicht heeft tussen butch en femme. Hierbij moet worden opgemerkt dat haar uiterlijke presentatie weinig anders is dan voor haar relatie met Nathalie. Daarnaast is het natuurlijk mogelijk dat een heteroseksuele vrouw mannelijke eigenschappen bezit. Gender en seksualiteit zijn niet op die manier met elkaar verbonden, want ook voordat Babette een relatie met Nathalie kreeg droeg zij weinig make-up en had ze vaak een pak aan.

Niet alleen uiterlijk speelt een rol, ook bepaalde eigenschappen zijn te classificeren als zijnde butch of femme. Zo wordt in drie van de vier series een nieuw personage geïntroduceerd om een bestaand karakter te verleiden.⁴ In alle gevallen krijgt het reeds bestaande personage, dat voorheen als overdreven vrouwelijk werd geportretteerd, gaandeweg steeds meer eigenschappen van een butch toegeschreven.⁵ Eigenschappen die hierop wijzen zijn bijvoorbeeld het ongemakkelijk voelen bij tonen van affectie in het openbaar, het fungeren als ‘rots in de branding’ en vleierij. Opvallend is dat de bestaande personages in alle series aanvankelijk geïntroduceerd worden als biseksueel. Hierin bevindt zich enige frictie aangezien zojuist werd gesteld dat de bestaande personages naarmate de relatie vordert steeds meer butch worden. Een biseksuele vrouw zou, wanneer zij voorheen aan het publiek als heteroseksuele vrouwelijke vrouw is gepresenteerd, nu als femme gepresenteerd moeten worden. Juist omdat Callie en Babette zich steeds verder verwijderen van hun biseksuele identiteit door een langere relatie met een vrouw aan te gaan, lijkt het alsof biseksualiteit in de series niet bestaat. Onderzoek naar de representatie van biseksualiteit maakt geen onderdeel uit van deze, maar vanwege het opvallende resultaat is het wel belangrijk om hier kort aandacht aan te schenken.

Concluderend kan worden gesteld dat de personages allen als femme worden gerepresenteerd. Deze representatie kan zijn gekozen om verschillende redenen. Ten eerste kan deze keuze zijn gemaakt vanwege economische, maatschappelijk en/of politieke redenen. Ten tweede kan de keuze zijn gemaakt omdat butches over het algemeen niet als aantrekkelijk worden beschouwd, hierop volgt ook de theorie dat er vrijwel nooit onaantrekkelijke mensen

⁴ Het GAat hier om de personages: Nathalie in *RWL*, Arizona in *GA* en Isabella in *GTST*. Hierbij moet worden opgemerkt dat het begin van de relatie tussen Arizona en Callie niet tot het materiaal behoort en dat Isabella een terugkerend personage in *GTST* is.

⁵ Het GAat hier om de personages: Babette in *RWL*, Callie in *GA* en Ronja in *GTST*. Ook hier moet worden opgemerkt dat het begin van de relatie tussen Arizona en Callie niet tot het materiaal behoort en dat Isabella een terugkerend personage in *GTST* is.

worden gecast omdat het prettiger is voor het publiek om zich op een positieve manier te kunnen identificeren. Dit gegeven erkennen ook Netzhammer en Shamp, zij schreven in 1994 een artikel over de femme als publiekstrekker. Dat het artikel nog steeds relevant is toont een stagnerende maatschappelijk functie van televisie. Of zoals Chambers (2011) stelt, televisie geeft de heersende discoursen, meer dan ieder ander medium, weer. Met betrekking tot butch en femme is het daarnaast opvallend dat Gibson & Meem (2002) stellen dat lesbische en biseksuele vrouwen openlijk de termen butch en femme gebruiken, maar dat in geen van de series ook maar een referentie hieraan wordt gemaakt. Alleen in *RWL* zegt Donna (een vriendin van Babette) iets over het ‘mannetje en vrouwtje’, wanneer ze in de lesbische bar zijn. Deze opmerking wordt echter gevangen in een grap. Een verklaring voor het uitblijven van de benoeming van deze identiteiten is dat met name in de VS deze termen problematisch zijn (Zheng & Zheng, 2013). Ten derde speelt heteronormativiteit een grote rol. Feit is dat het publiek bepalend is voor de representatie van lesbische identiteiten, externe factoren zoals economie en politiek hechten zich aan de mening, het discours, van het publiek waar producenten op inspelen. Vanuit dit heteronormatieve oogpunt wordt duidelijk dat de meest belangrijke reden waarom butches niet vertegenwoordigd zijn in dit materiaal is omdat zij worden gevangen in twee discoursen. Ten eerste voldoen butches niet aan het heteronormatieve beeld doordat zij lesbisch zijn, en ten tweede voldoen zij niet aan het ideaal van vrouwelijke schoonheid doordat zij meer mannelijke kenmerken bezitten.

Omgeving

Drie series (*GA*, *RWL* & *Skins*) spelen zich af in grote, bestaande, steden: Seattle, Amsterdam en Bristol. *GTST* is gelokaliseerd in het fictieve plaatsje Meerdijk. Seattle en Amsterdam zijn overwegend homovriendelijke steden waar onder andere ook *Prideweek* wordt gehouden. Bristol daarentegen is een relatief rustig stad waar de LHBT gemeenschap matig actief is. *GA* speelt zich voornamelijk af in het ziekenhuis, waar de andere series verschillende locaties benutten zoals horeca, thuis en werk. Het karakter van *Skins* en *RWL* wordt hierdoor bepaald als kosmopolitisch. Dit betekent zoveel als een omgeving waarin mensen met verschillende opvatting en manieren van leven naast elkaar kunnen bestaan en elkaar kunnen begrijpen. De omgeving van *GA* lijkt meer beperkt doordat we voornamelijk de hoofdpersonages (dokters) met elkaar zien interacteren in dezelfde omgeving. Af en toe zijn er scènes in een nabijgelegen bar of bij de personages thuis, maar er is weinig input van buitenaf. Het zijn dan ook soms patiënten die de omgeving vergroten. Een opmerking kan nog worden gemaakt over

de lesbische bar in aflevering 3.07 van *RWL*, het komt over alsof een lesbische bar de enige plek is waar lesbische vrouwen zich verzamelen. Babette ontmoet hier Nathalie, maar het oogt als ‘aapjes kijken’. Opmerkelijk en tweeledig te interpreteren is de butch die als uitsmijter fungeert (zie afbeelding 13). Enerzijds is het positief dat er een butch wordt gerepresenteerd, maar anderzijds is de representatie zo stereotyperend dat het niet serieus kan worden genomen. De butch wordt getypeerd in dit stuk zoals Dyer (2002) stelt, lesbische seksualiteit wordt pas zichtbaar als het overdreven wordt getoond. Ook Dyer acht het positief dat een lesbisch personage zichtbaar is voor de kijker en dat lesbische seksualiteit duidelijk aanwezig is in de tekst, maar zegt ook dat het moeilijk is voor het LHBT publiek om zich te identificeren met een personage wanneer het overdreven wordt getoond, zoals de uitsmijter in *RWL*.

Relatie

De eerste analyse leert dat er sprake is van een langdurige relatie (*GA*), een ontluikende liefde (*Skins*), een kortstondige verliefdheid (*GTST*) en een affaire welke zich uiteindelijk ontwikkeld tot een relatie (*RWL*). De relaties zijn moeilijk met elkaar te vergelijken omdat zij zich allen in een andere fase bevinden. Wel is het opvallend dat zowel de Amerikaanse als de Engelse serie ruimte biedt om een relatie tussen twee vrouwen uit te diepen. Zo vormen Arizona & Callie (*GA*) drie jaar een koppel en beslaat de verhaallijn van Emily & Naomi (*Skins*) twee seizoenen. Gezien *GTST* het meest recente Nederlandse voorbeeld vormt, kan geconcludeerd worden dat lesbische relaties voorsnog op de Nederlandse televisie geen lang leven beschoren zijn.⁶

Het theoretisch kader bood informatie over lesbische relaties, zo ontdekte Rothblum (2009) dat bijna negentig procent van de respondenten zich in een butch/femme relatie bevond. Het onderzoek van Rothblum is uitgevoerd in werkelijkheid, maar een juiste representatie zou tenminste een butch op moeten, dat is nu niet het geval. Op seksueel vlak concludeerde Rothblum dat de butch vrij dominant is, graag een strap-on dildo voorbindt en als doel heeft de partner te plezieren. De femme laat zich liever plezieren, penetreren en neemt een meer passieve rol aan in bed. Gezien het gewenste publiek van de series is het niet

⁶ *GTST* was het meest recente voorbeeld van een volwassen lesbische relatie, totdat tijdens het onderzoek de serie *Malika* begon waarin ook een lesbische relatie voorkomt. Daarnaast kent de jeugdserie *SpanGAs* een relatie tussen twee jonge meiden.

verrassend dat deze elementen niet aan bod komen. Seksspeeltjes worden niet geassocieerd met wat het publiek als wenselijk gedrag bestempeld. Wel is er duidelijk iemand die de overhand heeft in bed, wat hierbij opvalt is dat dit degene is die normaliter als het meest vrouwelijk overkomt. In *Skins* is dat Emily, Isabella in *GTST*, Nathalie in *RWL*. In *GA* lijkt geen van beide vrouwen een duidelijke overhand te hebben (zie afbeelding 14). Het feit dat er geen traditionele rolverdeling is, is allesbehalve raar. Butler (1991) stelde dat identiteit een performatief karakter heeft, wat inhoudt dat men identiteit creëert door middel doen en laten in het dagelijkse leven. De handelingen construeren identiteit, maar bepalen deze niet. Dit komt omdat identiteit door middel van herhaling wordt geconstrueerd. Omdat een persoon nooit dezelfde acties op dezelfde manier uitvoert staat identiteit dus nooit vast, en kan er sprake zijn van uitwisseling van macht. Ook Hollibaugh & Moraga (1981) stelden dat binnen lesbische relaties niet perse een ongelijke machtsverhouding aanwezig is, maar dat de relatie juist beschikt over een uitermate performatief karakter. Dit hield in dat er sprake was van een uitwisseling van macht tussen de partners

Beirne (2007) stelt dat men lesbische personages sterk seksualiseert, zoals in *The OC*, of juist te voorzichtig benaderd qua representatie zoals in *Buffy the Vampire Slayer*. Zij bespreekt de relatie tussen Tara en Willow in *Buffy the Vampire Slayer*, waarin seksuele intimiteit tussen Tara en Willow nooit wordt getoond, waar andere karakters deze ruimte wel krijgen. Intimiteit tussen de personages wordt wel getoond, evenals de seks. Opvallend is wel dat alleen in *Skins* er sprake is van een tongzoen. In *GA*, *GTST* en *RWL* houden de personages het voornamelijk bij kussen op de wang of meerdere kussen op de lippen, er ontbreekt passie die bij heterokoppels in de serie wel getoond wordt (zie afbeelding 15 en 16). Het gebrek aan passionele kussen tussen Arizona en Callie kan overigens te wijten zijn aan het feit dat hun relatie aan het wankelen is (zie afbeelding 17). Want wanneer Arizona vreemdgaat met Lauren, is er wél ruimte voor een gepassioneerde kus (zie afbeelding 18). Naast het gebrek aan intimiteit wordt seks getoond vanuit de male *gaze*. In het theoretisch kader is gesteld dat met name voyeurisme een tactiek is welke in verband kan worden gebracht met de male *gaze*. Vooral in *GTST* is er sprake van voyeurisme wanneer Isabella en Ronja zoenen in een paskamer, er wordt van bovenaf gefilmd waardoor men als kijker het gevoel krijgt stiekem mee te kijken (zie afbeelding 19). Ook in deze scene worden de twee vrouwen worden vanuit een heteroseksueel mannelijk oogpunt door de camera in beeld worden gebracht, er is aandacht voor de vrouwelijke rondingen door middel van close-ups. Een ander voorbeeld is de scene waarin Arizona vreemdgaat met Lauren (*GA*). Afgezien van het feit dat deze affaire al stiekem genoeg is, wordt ook de daad zelf zo gefilmd. Het begint met een stroomuitval,

waardoor de kijker flikkerende beelden te zien krijgt met daarin zichtbaar de profielen van de twee personages die elkaar kussen (zie afbeelding 20). Daarna wordt het even licht en wordt er gefilmd vanuit een kikvorsperspectief (zie afbeelding 21). Ook dit perspectief is tekenend voor voyeurisme. Net is benoemd dat de male gaze ook tot stand komt door vrouwelijke personages te seksualiseren op een manier dat er door de camera wordt ingezoomd op onderdelen van het vrouwelijke lichaam welke als erotisch worden beschouwd. Een goed voorbeeld vormt de seksscène tussen Babette en Nathalie (*RWL*), met name de vrouwelijke rondingen worden in close-up gefilmd. Ook ligt er in deze scene veel nadruk op het genot van de personages, het orgasme wordt door middel van een close-up van het gezicht gevangen.

Een ander belangrijk aspect binnen de relaties is de rolverdeling. Rolverdeling is op te splitsen in huishouden en seks. Rothblum sprak ook over de rolverdeling in het huishouden, waarbij vrijwel alle respondenten aangaven aan dat hier geen duidelijke rolverdeling aanwezig was. Volgens Rothblum is dit dan ook niet butch of femme gerelateerd. In *RWL* zien we echter dat Nathalie meerdere malen het ontbijt of diner verzorgd, in *GA* is het voornamelijk Arizona en in *Skins* Emily. Toevallig genoeg zijn dit ook de personages welke juist geclassificeerd werden als dominant tijdens de seks. Op voorhand lijkt het alsof deze personages de relatief 'vrouwelijke' taken uitvoeren. Volgens Rothblum is hier dus geen onderscheid in te maken wat de representatie vertroebeld, aangezien dominante personages dus ook erg zorgzaam zijn. Afbeelding 22 is de enige scène in al het materiaal die een duidelijke rolverdeling laat zien. Nathalie heeft eten gekookt, de tafel mooi gedekt en draagt nauwsluitende kleding. Babette komt net thuis van werk en kan zo aanschuiven. Zonder context zou Babette makkelijk als butch aangewezen kunnen worden en Nathalie als femme. Eerder is echter al gesteld dat geen van de personages daadwerkelijk butches zijn. Een reden hiervoor is dat butches niet voldoen aan de verwachtingen van het publiek (Dow, 2011). Het publiek ziet lesbiennes als lieve, zachtaardige en vooral vrouwelijke vrouwen. Wanneer een representatie afwijkt van de verwachting, zou dit zelfs negatieve weerslag op de kijkcijfers hebben. De lesbische personages kunnen allen geclassificeerd worden als femme, waarmee ze ogenschijnlijk voldoen aan de verwachtingen van het publiek. Tabron (2004) maakte echter een belangrijk punt, het publiek ziet lesbiennes vaak als gewelddadige personen. Tabron (2004) geeft het voorbeeld van Tara & Willow in *Buffy the Vampire Slayer*. De relatie is doordrenkt van geweld, dood en verderf. Volgens Tabron is de publieke associatie van lesbiennes en geweld consistent met het heteronormatieve beeld van niet- heteroseksuele relaties. *GA*, *GTST* en *RWL* voldoen absoluut niet aan dit beeld. *Skins* laat echter een duistere kant van Naomi zien gedurende seizoen vier. Na de dood van een meisje na het innemen van

drugs worden Emily, Naomi en hun vrienden meerdere malen ondervraagd. Uiteindelijk blijkt Naomi de drugs aan het meisje te hebben gegeven, waarna Emily erachter komt dat Naomi meer met het meisje te maken heeft dan zij aanvankelijk dacht, Naomi blijkt te zijn vreemdgegaan. Emily maakt het uit, waarop Naomi een aantal destructieve acties onderneemt; ze gaat veel drinken en sluit zich af voor de buitenwereld. Het is niet dat de kijker ziet dat Naomi gewelddadig handelt, men weet echter dat zij de dood van een ander op haar geweten heeft waardoor de theorie van Tabron lijkt te kunnen worden toegepast op deze verhaallijn. Vergeet echter niet dat *Skins* een serie is vol absurditeiten waarbij deze verhaallijn niet heel verrassend is, daarnaast wordt in de serie ook veel geweld tussen mannen getoond.

Terug naar Arizona en Callie. Zij zijn ongeveer drie jaar samen en hebben veel meegemaakt. Vooral het laatste seizoen (9) heeft de relatie behoorlijk getest. Wanneer het vliegtuig waarin Arizona samen met enkele collega's zit, neerstort en Callie genoodzaakt is haar been te amputeren, merkt de kijker dat de relatie een flinke deuk heeft opgelopen. Het volgende citaat illustreert dit.

Uit S09E10

A: But I can't lose you, so please don't run

C: After the car accident you never left my side, not once there's no way I'm leaving yours.

Arizona en Callie breken hier met het idee dat lesbische personages perfect moeten zijn. Ja, ze zijn vrouwelijk en zachtaardig, maar het zijn ook mensen. En net als in heteroseksuele relaties gaan ook lesbiennes door moeilijke situaties heen. Doordat de relatie tussen Arizona en Callie sterk lijkt is het vreemdgaan van Arizona een flinke schok en een mijlpaal in de geschiedenis van representatie van lesbische identiteiten. Het volgende citaat is afkomstig uit de laatste aflevering van het seizoen wanneer Callie Arizona met haar daad confronteert. Het is het toppunt van heteronormativiteit, waar de onderwerpen familie, huwelijk en monogamie centraal staan.

Uit S09E24

C: I thought we were past the hard stuff I thought we were finally good!

A: We are good

C: God we're married, we have a child!

A: I know!

C: How could you do this? After all that's happened this year, after all we've been through, all we've survived.

(..)

A: You didn't lose anything, I did, I did!

C: Apparently I lost you.

Maar, juist de context waarin dit wordt gezegd is een keerpunt. De relatie voldoet niet meer aan de verwachtingen van het publiek. En hoe heteronormatief een onderwerp als vreemdgaan ook is, binnen deze context is het baanbrekend. Vreemdgaan van LHBT personages was voorheen voorbehouden aan series die *all gay* zijn zoals *Lip Service*, *Queer As Folk* en *The L Word* of voor series met een kleiner publiek dan *GA* zoals *Six Feet Under* maar ook *Skins*. *GA* is een hitserie welke een miljoenenpubliek aan zich bindt in tientallen landen. Als een lesbisch personage in zo'n serie vreemdgaat is dat uniek, want ook *GA* is afhankelijk van sponsorbijdragen en ook *GA* heeft te maken met een groot publiek, een publiek dat niet direct openstaat voor lesbische personages. Daarnaast breekt Arizona met het vertrouwde beeld van lesbische representatie; ze is niet meer zachtaardig, ook zij maakt fouten. In dit opzicht vormt *GA* een voorbeeld voor andere series, soms moet men breken met het heersende discours en de kijker iets voorschotelen wat onbekend is.

Familie en vrienden

Opvallend aan de vriendschappen die de lesbische personages hebben in de series, is dat de meeste vrienden aanvankelijk erg sceptisch tegenover homoseksualiteit staan. Zo vertelt Katie (de zus van Emily in *Skins*) een klasgenoot om niet om te gaan met Naomi:

Uit S03E01

K: Don't talk to her, she triend to snugg my sister at middle school y'know.

Uiteindelijk is Katie de enige person die de relatie tussen Emily & Naomi niet accepteert. Dit resulteert in S03E09 in een ruzie tussen Emily & Katie tijdens het schoolgala. Wanneer Emily Katie uiteindelijk tegen de grond heeft gewerkt en in een positie zit om haar te slaan, biedt ze haar hand aan en helpt ze Katie overeind. Het volgende gesprek volgt:

Uit S03E09

Emily: I like girls.

No, I like a girl.

No, I love her. OK?

(looking at Naomi) I love her. OK?

Katie : OK.

Everyone in the room applauds as Emily and Naomi walk off hand in hand while Katie stands alone.

In *GTST* zijn het niet zozeer de vrienden die naar reageren, maar juist de ouders. Wanneer Ronja haar verliefdheid met haar moeder (Ineke) wil delen reageert die meerdere keren negatief. Enkele voorbeelden:

Ronja: Zou het kunnen dat ik verliefd ben op een vrouw, want misschien ben ik dat.

Ineke: Ja natuurlijk, is het Isabella?

Ronja: Hoe weet je dat?

Ineke: Laura vertelde het me.

Ronja: Ik vind haar leuk.

Ineke: Maar leuk vinden is nog niet hetzelfde als verliefd zijn.

De volgende ochtend:

Ronja: Je dochter met een vrouw, bleh. Waarom kun je niet gewoon een keer normaal reageren?

In *RWL* is de vriendschap tussen Babette, Catharina, Donna en Robin onvoorwaardelijk, open en hecht. Toch duurt het een half seizoen voordat Babette eindelijk durft te vertellen dat ze al geruime tijd gevoelens heeft voor Nathalie. Dit zou onder andere kunnen komen doordat Babette Nathalie heeft ontmoet in een lesbische bar waar ze met haar vrienden ‘voor de grap’ was. Haar vriendinnen, maar ook Babette zelf, hebben tijdens de avond gelachen om de aanwezige lesbiennes en de nodige stereotyperende uitlatingen gedaan. Wanneer Babette Nathalie meeneemt naar haar vriendinnen om haar eindelijk voor te stellen, reageren Catharina, Donna en Robin verbaasd, maar nodigen ze Nathalie meteen uit om bij hen te komen zitten (zie afbeelding 23). Tijdens een vakantie in de Alpen twijfelen de vriendinnen echter openlijk aan de relatie, dit maken ze ook aan Babette kenbaar door te stellen dat ze een troostrelatie aan is gegaan na de dood van haar verloofde, Frank. Babette verwijt de meiden

dat ze dit zeggen vanwege het feit dat ze nu met een vrouw is. Babette als lesbienne is volgens haar een andere Babette dan die zij gewend zijn. Uiteindelijk accepteren de vriendinnen de relatie. Opvallend genoeg ziet de kijker vanaf dat moment alleen nog scènes van Nathalie in combinatie met Babette, nooit zijn zij samen met de groep vriendinnen te zien.

In *GA* hebben Arizona en Callie hun coming out reeds gehad, wat ruimte laat voor interactie met vrienden. Wanneer Arizona vreemd is gegaan, vertelt ze Alex hierover. Hij reageert als een vriend:

Uit S09E24

Arizona: Also I cheated on my wife with that woman out there, and I'm a horrible person. Horrible.

Alex: Hey, I'm in love with that intern out there but I won't tell her, and I keep saying to myself that I won't tell her because everyone turns out to be crazy or mean or cancery or leaves. But the thing all those women have in common is me. They we're all fine before they met me. I'm damaged goods or something, so you're not the worst person in this closet.

Arizona: There are no batteries in here

Alex: What the hell are we going to do

Arizona: I have no idea.

Deze scene laat zien dat de relatie tussen Arizona en Callie als volwaardig wordt gezien, en dat lesbiennes dezelfde problemen meemaken als heteroseksuelen. Alex doet niet eigenaardig over het vreemdgaan van Arizona, maar probeert haar te troosten. Juist in deze situatie kan een male gaze worden verwacht, Alex had ook kunnen reageren op een manier waardoor het vreemdgaan van Arizona een erotische lading krijgt.

Thema's

In alle series worden veel heteronormatieve onderwerpen besproken zoals trouw, jaloezie, vreemdgaan, vriendschap, familie en werk. Ondanks grote verschillen in leeftijd (*GA*, *RWL* tegenover *Skins*) zijn de thema's nagenoeg hetzelfde. In het theoretisch kader en voorgaande resultaten werd duidelijk dat heteronormativiteit nog altijd de norm is. Butler (1999) stelde dat wanneer iemand afwijkt van de norm deze persoon wordt bestempeld als 'de ander', waardoor personen die buiten de norm vallen er alles aan zullen doen om hierbinnen te blijven. Het tonen van onderwerpen die vanuit een heteronormatief aspect zijn toegeschreven

aan heteroseksuele koppels houdt deze gedachte in stand. Lesbische personages moeten vooral niet teveel afwijken van de norm, eigenlijk moeten zij vooral helemaal niet zichtbaar als lesbiennes. Ook Chambers (2006) erkent dit door te stellen dat iedereen, ongeacht geslacht, etniciteit of geaardheid altijd vanuit een heteronormatief perspectief wordt bekeken en beoordeeld. Wanneer een lesbisch personage (of koppel) uit dit verwachtingspatroon stapt en zich duidelijk kenbaar maakt als ‘de ander’, is dit een enorme stap uit de richting van vaste verwachtingen en patronen. Twee voorbeelden hiervan zijn het *vreemdgaan* van Naomi (*Skins*) en Arizona (*GA*). De ontrouw van Arizona is in ‘relaties’ uitvoerig besproken, waardoor de focus nu op Naomi ligt. In afbeelding 24 zien we hoe Emily het verhaal, in stripvorm, van Sophia voorleest waardoor ze ontdekt dat Naomi ontrouw is geweest (zie afbeelding). Waar net werd gesteld dat vreemdgaan een breuk met het idee vormde dat lesbiennes zo onopvallend mogelijk moesten zijn, is het vertoon ervan wel erg veilig. Het feit dat een striptekening de basis vormt toont insignificantie. Door het niet tastbaar te maken lijkt het alsof het niet is gebeurd en niet echt is, er is geen bewijs voor de ontrouw waardoor de personages zich nog steeds binnen de veilige heteronormatieve muren bevinden. In de volgende scene ziet de kijker Naomi huilen (afbeelding 25) terwijl Emily op de rand van een hoog gebouw staat en zegt dat ze er binnen een paar seconden niet meer zou kunnen zijn, uiteindelijk loopt ze weg. De relatie tussen Emily en Naomi is zeer realistisch vanaf het begin, maar ook zeker nadat Emily en Naomi uit elkaar zijn. Juist hetgeen dat leidt tot deze onthulling lijkt afbreuk te doen aan het geheel. Zoals Tabron (2004) stelde, het publiek associeert lesbiennes met geweld, dood en verderf. De hierboven beschreven scene voldoet volledig aan dit beeld, waardoor de publieke associatie van lesbiennes gehandhaafd wordt.

Vooraf in de Nederlandse series *GTST* en *RWL* worden lesbiennes vanuit een heteroseksueel perspectief neergezet. Het idee wordt gewekt dat lesbiennes imitaties zijn van heteroseksuele vrouwen. Dit gegeven sluit aan op wat Beirne (2006) opmerkte, lesbische personages mogen vooral niet teveel als feminist of als butch neergezet worden. Dit sluit aan op Ciasullo (2001) die stelt dat lesbische personages vooral te consumeren moeten zijn voor het grote publiek. Enerzijds is het goed dat er ruimte is voor lesbische personages, maar anderzijds zorgt de gekozen representatie ervoor dat lesbiennes alsnog niet echt zichtbaar zijn. Het idee dat mensen ofwel man ofwel vrouw zijn en dat heteroseksualiteit de norm is zorgt ervoor dat relaties in de series vanuit een heteroseksueel perspectief worden getoond. Het heteronormatieve idee van wat een goede relatie is komt met name tot uiting in *GA*. Arizona en Callie trouwen, krijgen een kind en monogamie staat hoog in het vaandel. Het is niet per se een slecht gegeven dat heteronormatieve onderwerpen de revue passeren, maar de manier

waarop roept wel vragen op. Zo is het voor Arizona en Callie niet moeilijk om te trouwen en levert het aannemen van Callie's kind door Arizona ook weinig problemen op, althans ze zijn voor de kijker onzichtbaar. De politieke situatie in de VS met betrekking tot gelijke rechten, schetst echter een heel ander beeld. Trouwen is niet in alle staten mogelijk, en ouderlijke rechten voor LHBT koppels zijn niet gemakkelijk te verkrijgen (Saenz, 2012). Heteronormativiteit in drie van de series kan dus eigenlijk simpel worden verklaard; de serie moet een groot publiek aanspreken.

Concluderend kan worden gesteld dat het overkoepelende thema heteronormativiteit is. Lesbische personages en relaties worden volledig ingepast in heteronormatieve verwachtingspatronen. Dat is niet raar, want *GA*, *GTST* en *RWL* zijn in eerste instantie gemaakt voor een heteroseksueel publiek wat duidelijk terug is te zien in de representatie. Voor de emancipatie van lesbische vrouwen is het wel jammer, omdat televisie een bepalende rol speelt in de handhaving van het discours (Chambers, 2006). Door toedoen van het heersende heteronormatieve discours, economische en politieke doeleinden worden lesbische personages gerepresenteerd als femmes. Femmes doen het goed bij het grote publiek, ze zijn aantrekkelijk en hebben een zachtaardig karakter (Netzhammer en Shamp, 1994). Door van alle lesbische identiteiten enkel de femme te representeren is er sprake van een soort onzichtbaarheid, andere lesbische identiteiten worden niet getoond.

6| Conclusie en Discussie - Allemaal femmes

Dit onderzoek heeft geprobeerd antwoord te geven op de vraag “hoe worden lesbische identiteiten in westerse televisieseries gerepresenteerd. Aan de hand van de deelvragen, de literatuurstudie en de resultaten wordt hier antwoord op gegeven. In de inleiding werd gesteld dat lesbische personages, in tegenstelling tot homoseksuele mannelijke personages, op de Nederlandse televisie schaars zijn. De literatuurstudie toont dat verschillende redenen hieraan ten grondslag liggen. Ten eerste kan het bijvoorbeeld zijn dat het eventuele verlies van sponsors te groot is (o.a Dow, 2011). Een tweede reden is het feit dat het publiek nog niet klaar is voor uitgesproken homoseksuele personages. Battles en Hilton-Morrow (2002) stellen dat de representatie van LHBT’s in Amerikaanse series om deze reden vanuit een humoristisch perspectief wordt geschreven. Lesbiennes worden juist vanuit een *male gaze* gerepresenteerd (Beirne, 2007), door via een pornografisch aspect van lesbiennes het heteroseksuele mannelijke publiek te betrekken. Door het introduceren van heteronormatieve onderwerpen zoals het gezin en monogamie wordt ook het heteroseksuele vrouwelijke publiek niet uitgesloten. Hoe dan ook, feit is dat de schaarste van lesbische personages vragen oproept. Want, hoe representeren de beperkt aanwezige lesbische personages de verschillende lesbische identiteiten? Gezien de beperktheid aan lesbische representaties is het belangrijk om naar deze representaties te kijken, met name omdat deze personages aan het publiek getoond worden als ‘de lesbiennes’. Een tweede vraag is, hoe worden lesbiennes in Nederlandse televisieseries gerepresenteerd, maar ook, hoe vergelijkt deze representatie zich met andere westerse televisieseries? Een belangrijke focus van dit onderzoek lag op de representatie van de lesbische identiteiten butch en femme. De notie voor butch en femme is afkomstig uit onder andere Beirne (2007) en Ciasullo (2001) die stellen dat femmes op de televisie de overhand hebben. Gezien het progressieve homobeleid in Nederland was het interessant te kijken of dit gegeven ook doorwerkt in culturele uitingen zoals televisieseries. Aan de hand van deze vragen wordt in het komende stuk achtereenvolgens het materiaal, methode, de resultaten en aanbevelingen behandeld wat uiteindelijk leidt tot de beantwoording van de hoofdvraag, hoe worden lesbische identiteiten in westerse televisieseries gerepresenteerd?

Voor het onderzoek zijn lesbische personages en verhaallijnen geanalyseerd van vier verschillende televisieseries: *Goede Tijden, Slechte Tijden* (NL), *Rozengeur & Wodkalime* (NL), *Skins* (UK) en *Grey’s Anatomy* (VS). In de soap *GTST* staat de relatie tussen Isabella en

Ronja centraal, in *RWL* de strijd van Babette met haar seksualiteit en haar affaire met Nathalie, in *Skins* de individuele worsteling met seksualiteit en ontluikende liefde tussen Emily en Naomi en in *GA* wordt een seizoen van de langdurige relatie tussen Arizona en Callie geanalyseerd. De analyse berust grotendeels op de methode van Foss (1996). Zij stelde acht onderwerpen op van waaruit een culturele tekst kan worden bekeken. Van de acht zijn er zeven overgebleven: zender, gebeurtenissen, omgeving, personages, liefde, vriendschap en thema's. Het materiaal is afzonderlijk vanuit deze punten bekeken, waarna een vergelijkende interpretatieve analyse volgde van de uitkomsten.

De algehele conclusie is dat de lesbische personages in alle vier de series als femmes getypeerd kunnen worden. Door middel van onderschrijvende resultaten, gekaderd aan de hand van de zes punten, wordt dit nader toegelicht. Zo zijn ten eerste niet de zender, maar de schrijvers en producenten van de series zijn belangrijk in de zichtbaarheid van homoseksuele personages. Van drie van de vier series valt op dat de schrijver(s)/producer(s) zelf homoseksueel is/zijn of nauwe banden heeft met de LHBT gemeenschap. Johan Nijenhuis, schrijver/producent van *RWL* is zelf homo, Bryan Elsley en Jamie Brittain, schrijvers/producers van *Skins* zijn beide homo en Shonda Rhimes (*Grey's Anatomy*) is zeer close met LHBT's.

Wat opvalt is dat de lesbische personages gebruik maken van dezelfde omgeving als heteroseksuelen. Alleen in *RWL* is een deel van een aflevering gewijd aan het lesbische uitgaansleven, door de hoofdpersonages samen te laten komen in een lesbische bar. Het lijkt alsof lesbische personages volledig zijn ingepast in de heteroseksuele wereld, zodat het weglaten van culturele LHBT uitingen het idee wekt dat er geen LHBT gemeenschap bestaat.

Meest opvallend in de categorie personages is het feit dat zij alleen getypeerd kunnen worden als femme. Lesbische personages dragen allemaal vrouwelijke kleding (rokjes, jurkjes, hakken of kleding met een laag décolleté) en altijd make-up. Een reden hiervoor kan zijn dat er vrijwel nooit onaantrekkelijke mensen gecast worden. Onderzoek heeft uitgewezen dat het publiek liever naar een personage kijkt waarmee zij zich op een positieve manier kunnen identificeren. De heersende opinie is dat aantrekkelijke vrouwen te classificeren zijn als femmes en butches niet het toonbeeld zijn van aantrekkelijk. Niet alleen uiterlijk speelt een rol, ook bepaalde eigenschappen zijn te classificeren als zijnde butch of femme. Zo wordt in drie van de vier series een nieuw personage geïntroduceerd om een bestaand karakter te verleiden. In alle gevallen wordt het reeds bestaande personage, dat voorheen als overdreven vrouwelijk werd geportretteerd, gaandeweg steeds meer butch. Eigenschappen die hierop wijzen zijn bijvoorbeeld het ongemakkelijk voelen bij tonen van affectie in het openbaar, het

fungeren als ‘rots in de branding’ en vleierij. Opvallend is dat de bestaande personages in alle series aanvankelijk geïntroduceerd worden als biseksueel, wat qua representatie zou betekenen dat zij meer femme eigenschappen bezitten. Aangezien hun uiterlijk femme is, maar ze veel butch eigenschappen bezitten is het interessant te zien hoe biseksualiteit wordt gerepresenteerd. Biseksualiteit lijkt te worden gerepresenteerd als een wisselwerking tussen enerzijds een vrouwelijk uiterlijk en een meer butch karakter. In de resultaten is gesteld dat dit een ander soort onderzoek vergt, maar het is interessant te zien dat de representatie van biseksualiteit in televisieseries berust op met name butch karaktereigenschappen.

Wat opvalt met betrekking tot de relaties in de series, is dat *GTST* en *RWL* het tonen als een affaire. *Skins* en *GA* bieden wel ruimte om de relatie tussen twee lesbische personages uit te diepen. De relatie tussen Emily en Naomi (*Skins*) laat een ontluikende liefde zien, iemands eerste liefde, maar ook de ingewikkelde strijd met acceptatie van eigen seksualiteit. Ondanks het sterk fictieve karakter van alle series is *GTST* wel erg teleurstellend, de overdreven representatie van een lesbische affaire ondermijnt zelfs de educatieve functie van de coming out. Hoe tegengesteld is *Skins*, dat ondanks alle absurditeiten de relatie op een zeer realistische manier weet over te brengen. In drie series (*GTST*, *RWL* & *Skins*) worden vriendschappen op de proef gesteld wanneer het tot een coming out komt. Homoseksuele vrouwen worden gestereotypeerd en belachelijk gemaakt en door mannelijke personages geseksualiseerd. *GA* vormt een uitzondering omdat de analyse het meest recente seizoen betreft en de relatie reeds drie seizoenen gaande is. De relatie tussen Arizona en Callie (*GA*) heeft de kans gekregen zich te ontwikkelen over meerdere seizoenen en geraakt in het negende seizoen in een neerwaartse spiraal met als dieptepunt het vreemdgaan van Arizona. Nooit eerder is er een lesbisch personage geweest dat ontrouw was aan haar geliefde. Sterker nog, lesbische personages voldeden eigenlijk aan het ideaalplaatje. Ze gedroegen zich normaal en sprongen nooit uit de ban, wanneer er al een personage was dat zich anders gedroeg (*Buffy the Vampire Slayer*) dan mondde dit uit in dood en verderf, waardoor een van de twee personages uit de serie verdween. In andere gevallen (*The OC*) keerden de vrouwen uiteindelijk weer terug naar hun veilige heteroseksuele wereld, waarbij het lesbische avontuur slechts het genot van de heteroseksuele mannelijke kijker diende. Deze voorbeelden uit andere series onderstrepen het lef van series zoals *GA* en *Skins*. Want de representatie van lesbiennes moet niet tot doel hebben om perfecte vrouwen te laten zien, lesbiennes hebben ook zwaktes zoals ‘gewone mensen’, kortom lesbische vrouwen zouden meer als menselijk gerepresenteerd moeten worden in plaats van als lustobject (*GTST*) of publiekstrekker (*RWL*). Dit hebben de schrijvers en producenten van *GA* en *Skins* goed begrepen

In alle series worden veel heteronormatieve onderwerpen besproken zoals trouw, jaloezie, vreemdgaan, vriendschap, familie en werk. Ook de seks tussen twee vrouwen wordt getoond zoals heteroseks in de series. Wat wel opvallend is, is dat in veel gevallen toch de male gaze overheerst; lesbiennes horen seksueel aantrekkelijk te zijn (Beirne, 2006).

Na een uitvoerige analyse van het materiaal is de hoofdvraag, hoe worden lesbische identiteiten in westerse televisieseries gerepresenteerd, beantwoord. Lesbiennes in westerse televisieseries worden gerepresenteerd als femmes. In de inleiding werd gesteld dat eerder onderzoek uitgevoerd in de VS eenzelfde conclusie had, de hoop was echter dat een relatief progressief land als Nederland een meer gevarieerde representatie zou bieden. De vraag die voortkomt uit dit onderzoek is, waarom zit in geen van de series een uitgesproken lesbisch personage? Een personage dat niet voldoet aan het schoonheidsideaal, dat niet de classificeren is als femme. Waar is de butch? De analyse van het materiaal heeft geen sluitend antwoord kunnen geven waardoor verder onderzoek nodig is. Vervolgonderzoek zou zich moeten richten op de voorwaarden die gesteld worden aan televisieseries, met name op commercieel niveau. Door wie en waar worden de mogelijkheden tot waarheidsgetrouwe representaties beperkt en wat moet veranderen om deze omstandigheden te verbeteren? Wetenschappers stellen vaak dat het publiek niet klaar is voor een 'echte lesbienne', een butch die afwijkt van het bestaande schoonheidsideaal. Misschien is het Nederlandse publiek hier wel klaar voor, maar durft niemand de gok te wagen.

Het laatste woord richt zich daarom tot de producenten en schrijvers van Nederlandse televisieseries. Bij iedere introductie van een homoseksueel personage wordt het baanbrekende en progressieve aspect benadrukt. Laten we voorop stellen dat een toenemende zichtbaarheid van homoseksuele personages zeker positief is, maar deze zichtbaarheid kent weinig verdiensten wanneer het een onjuiste en publiek wenselijke representatie is. Wanneer men echt baanbrekend wil zijn, is het noodzaak zich te verdiepen in een cultuur en een uitgebalanceerde representatie te verzorgen, hoe riskant dat ook moge zijn.

Beperkingen van deze studie en aanbevelingen voor verder onderzoek

Interpretatief onderzoek wordt altijd uitgevoerd vanuit een bepaald perspectief, waardoor het niet geheel objectief kan zijn. Daarnaast is de analyse afhankelijk van hetgeen de onderzoeker ontdekt, waardoor bepaalde aspecten onderbelicht of juist overbelicht worden. Afgezien van het feit dat dit onderzoek berust op een interpretatieve analyse is de belangrijkste uitkomst reproduceerbaar. Op basis van het theoretisch kader kunnen dezelfde bevindingen omtrent de representatie van enkel femmes gedaan worden.

Ten tijde van het onderzoek zijn er veranderingen opgetreden in de mate van representatie van lesbische personages in Nederlandse televisieseries. Zo is in de jeugdserie *Spangas* een lesbische verhaallijn geïntroduceerd en heeft ook de nieuwe RTL serie *Malaiika* een lesbisch personage. Los van het feit dat dit een positieve stimulans is voor de representatie van lesbische identiteiten, kan gesteld worden dat het geanalyseerde materiaal gedateerd is. Zowel de lesbische verhaallijnen in *GTST* als *RWL* zijn alweer enkele jaren oud. Zeker op het gebied van representatie kunnen er in de tussentijd veranderingen op zijn getreden.

In het onderzoek is daarnaast kort aandacht besteed aan de representatie van biseksualiteit. De problematiek met betrekking tot de representatie van gender en seksualiteit behoeft zeker verder onderzoek en kan interessante inzichten opleveren met betrekking tot de representatie van biseksuele mannen en vrouwen. Een laatste aanbeveling voor verder onderzoek ligt ten grondslag aan het feit dat diverse wetenschappers stelden dat het publiek nog niet klaar is voor een normafwijkende representatie van lesbische identiteiten. Men kan zich afvragen of dit daadwerkelijk zo is, wordt het publiek niet onderschat? Gezien de homo-emancipatie in Nederland is de kans aanwezig dat het publiek positiever tegenover dergelijke representaties staat dan men aanvankelijk dacht. Hiervoor is het belangrijk dat er receptieonderzoek wordt uitgevoerd. Receptieonderzoek kan overigens ook een goede toevoeging zijn op dit onderzoek. Wat vinden Nederlandse lesbiennes van de representaties van lesbische identiteiten in westerse televisieseries, maar vooral ook in Nederlandse televisieseries in het bijzonder. Feit is dat onderzoek naar LHBT's vanuit het perspectief van queer theorie nog steeds grote relevantie kent.

LITERATUUR

- Aisha (2009, 10 oktober). Did they learn nothing from heath ledger? [Web log post].
Geraadpleegd op <http://aishamusic.blogspot.nl/2009/10/did-they-learn-nothing-from-heath.html>
- Ang, I. (1985). *Watching Dallas*. Londen: Methuen.
- Avila Saavedra, G. (2009). Nothing queer about queer television: televised construction of gay masculinities. *Media, Culture & Society*, 31, 5–21.
- Battles, K. & Hilton-Morrow, W. (2002). Gay Characters in Conventional Spaces: *Will and Grace* and the Situation Comedy Genre. *Critical Studies in Media Communication*, 19, 87–105.
- Beirne, R. (2006). Fashioning *The L Word*. *Nebula*, 3, 1-36.
- Beirne, R. (2007). Dirty Lesbian Pictures: Art and Pornography in *The L Word*. *Critical Studies in Television*, 3, 90-101.
- Bensimon, E. M. (1992). Lesbian existence and the challenge to the normative constructions of the academy. *Journal of Education*, 174, 98-113.
- Botes, N., & Cochrane, N. (2008). Van drag king tot lipstick lesbian: 'n Voorlopige kontinuum van lesbiese genderidentiteit met spesifieke toepassing op die Afrikaanse kortverhaal. *Stilet: Tydskrif van die Afrikaanse Letterkundevereniging*, 19, 100-118.
- Butler, J. (1990). *Gender Trouble*. New York: Routledge
- Butler, J. (1999). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. London: Routledge.
- Butler, J. (2004). *Undoing gender*. New York: Routledge.
- Ciasullo, A. M. (2001). Making Her (In) Visible: Cultural Representations of Lesbianism and The Lesbian Body in the 1990s. *Feminist Studies*, 27, 577-608.
- Chambers, S. (2006). Heteronormativity and *The L Word*: From a Politics of Representation to a Politics of Norms. In K. Akass & J. McCabe (Red.), *Reading the L Word Outing Contemporary Television* (pp. 81-98) London: I.B. Tauris.
- Devroe (2007) *Gekleurd nieuws? De voorstelling van etnische minderheden in het nieuws in Vlaanderen. Context, methodologische aspecten en onderzoeksresultaten*. Universiteit Gent: Vakgroep Communicatiewetenschappen.

- Dhaenens, F., Van Bauwel, S. & Biltreyst, D. (2008). Slashing the fiction of queer theory: Slash fiction, queer reading and transgressing the boundaries of screen studies, representations and audiences. *Journal of Communication Inquiry*, 32, 335–347.
- Dhaenens, F. & Van Bauwel, S. (2012). Queer Resistances in the Adult Animated Sitcom. *Television & New Media*, 13(2), 124-138.
- Dilley, P. (1999). Queer theory: Under construction. *Qualitative Studies in Education*, 12(5), 457-472.
- Doty, A. (1993). *Making things perfectly queer: Interpreting mass culture*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Dow, B. (2001). *Ellen*, Television, and the Politics of Gay and Lesbian Visibility. *Critical Studies in Media Communication*, 18(2), 123-140.
- Dyer, R. (2002). *Only Entertainment*. New York: Routledge.
- Edwards, N. (2010). *Queer British television: policy and practice, 1997-2007*. (Proefschrift). University of Nottingham, Nottingham.
- Elsley, B. & Brittain, J. (Producenten). (2007). *Skins*. Bristol: Company Pictures & Storm Dog Films
- Eves, A. (2004). Queer Theory, Butch/Femme Identities and Lesbian Space. *Sexualities*, 7(4), 480–96.
- [Filmografie van Johan Nijenhuis]. (z.j.). Geraadpleegd op <http://www.imdb.com/name/nm0631590/>
- Fiske, J. (1987). *Television Culture*. Londen & New York: Methuen.
- Foss, S. K. (1996). *Rhetorical Criticism: Exploration and practice*. Prospect Heights: Waveland Press Inc.
- GeenStijl (2012, 16 oktober). Turken verdeeld over moslimhomo in GTST [Web log post]. Geraadpleegd op http://www.geenstijl.nl/mt/archieven/2012/10/turkse_gemeenschap_verdeeld_ov.html
- Gibson, M. & Meem, D.T (2002). *Femme/Butch: New considerations of the way we want to go*. Binghampton, NY: Haworth Press.
- Graham (2006). *The L Word* Underwhelms the UK? In K. Akass & J. McCabe (Red.), *Reading the L Word Outing Contemporary Television* (pp. 15-26). London: I.B. Tauris.
- Hall, S. (1980). Encoding/Decoding in S. Hall, D. Hobson, A. Lowe & P. Willis (eds), *Culture, Media, Language*. Londen: Hutchinson.
- Harrington, C. L. (2003). Homosexuality on *All My Children*: Transforming the daytime

- Landscape. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 47(2), 216-235.
- Havrilevsky, H. (2004). Land of the Lipstick Lesbians'. *Salon*. Geraadpleegd op http://dir.salon.com/story/ent/tv/review/2004/02/11/1_word/index.html
- Hogere straf geweld discriminatie. (2011, 8 april). *NOS*. Geraadpleegd op <http://nos.nl/artikel/231499-hogere-straf-geweld-discriminatie.html>
- Hollibaugh, A. & Moraga, C. (1981). What we're rollin' around in bed with. *Heresies*, 3(4), 58-62.
- Innes, S. A. (1997). *The lesbian menace: Ideology, identity, and representation in lesbian life*. Amherst, MA: University of Massachusetts Press.
- Jagose, A. (1996). *Queer theory : An introduction*. New York: New York University Press.
- Katz, J. N. (1995). *The invention of heterosexuality*. New York: Dutton.
- Kobus, R., Gottschalk, R. & S. van Gigch (Producenten). (1990). *Goede Tijden, Slechte Tijden*. Duivendrecht: Endemol.
- Kool-Smit, J. E. (1967). Het onbehagen bij de vrouw. *De Gids*, 130(9-10), 267.
- Lee, P. W., & Meyer, M. D. (2010). "We All Have Feelings for Our Girlfriends", Progressive (?) Representations of Lesbian Lives on the *The L Word*. *Sexuality & Culture*, 14(3), 234-250.
- Levitt, H. M., & Hiestand, K. R. (2005). Gender within lesbian sexuality: Butch and femme perspectives. *Journal of Constructivist Psychology*, 18(1), 39-51.
- LoverTom. (2008, 23 november). Re: Kus Koen-Filip [Forum commentaar]. Geraadpleegd op <http://www.spangas.nl/forum/forumBericht.php?onderwerp=4661&titel=Kus-Koen-Filip>
- Moritz, M. J. (1994). Old strategies for new texts: How American television is creating and treating lesbian characters. In R.J. Ringer (Red.), *Queer words, queer images* (pp. 122-142). New York: New York University Press.
- Morley, D. (1980). *The 'Nationwide' Audience*. Londen: British Film Institute.
- Nestle, J. (1984). The fem question. In Vance, C.S. (Red.), *Pleasure and danger: Exploring female sexuality* (pp. 232-241). Londen: Routledge & Kegan Paul Books.
- Netzhammer E.C., & Shamp, S.A. (1994) Guilt by association: Homosexuality and AIDS on primetime television. In R.J. Ringer (Red.), *Queer words, queer images* (pp. 91-106). New York: New York University Press.
- Newton, E., & Walton, S. (1984). The misunderstanding: Toward a more precise sexual vocabulary. In Vance, C.S. (Red.), *Pleasure and danger: Exploring female sexuality* (pp. 242-250). Londen: Routledge & Kegan Paul Books.

- Nijenhuis, J. (Producent). (2001). *Rozengeur & Wodkalime*. Hilversum: RTL4.
- Rhimes, S. (Producent). (2005). *Grey's Anatomy*. Los Angeles, CA: ShondaLand, The Mark Gordon Company & ABC Studios.
- Rhimes, S. (2012, 10 december). *I just got asked "WHY ALL THE GAYS ON MY TV SHOWS?" Okay, here's my answer* [Web log post]. Geraadpleegd op <http://www.shondaland.com/content/460562?wsref=tw&code=WMU4KIH>
- Rich, A. C. (1993). *What is found there: Notebooks on poetry and politics*. New York: WW Norton.
- Rogers, T. (2012, 22 januari). The invention of the heterosexual. *Salon*. Geraadpleegd op http://www.salon.com/2012/01/22/the_invention_of_the_heterosexual/
- Rosario, M., Schrimshaw, E. W., Hunter, J., & Levy-Warren, A. (2009). The coming-out process of young lesbian and bisexual women: Are there butch/femme differences in sexual identity development? *Archives of sexual behavior*, 38(1), 34-49.
- Rothblum, E. D. (2009). An overview of same-sex couples in relationships: A research area still at sea. *Contemporary perspectives on lesbian, gay, and bisexual identities*, 54, 113-139.
- Rothblum, E. D. (2010). The complexity of butch and femme among sexual minority women in the 21st century. *Psychology of Sexualities Review*, 1(1), 29-42.
- SGP betreurt besluit homo-emancipatie. (2011, 8 april). *Reformatorisch Dagblad*. Geraadpleegd op http://www.refdag.nl/nieuws/politiek/sgp_betreurt_besluit_homo_emancipatie_1_545015
- Smith, E. A. (1989). Butches, femmes, and feminists: The politics of lesbian sexuality. *NWSA Journal*, 1(3), 398-421.
- Singh, D., Vidaurri, M., Zambarano, R.J. & Dabbs, J.M. (1999). Lesbian erotic role identification: Behavioural, morphological, and hormonal correlates. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76, 1035–1049.
- Tabron, J.L. (2004). Girl on girl politics: Willow/Tara and new approaches to media fandom. *Slayage*, 4.1-4.2.
- Van Klinken, A. S. (2010). Van homo-acceptatie naar queer theologie. *Theologisch debat*, 7(4), 26-31.
- Walker, L. M. (1993). How to recognize a lesbian: The cultural politics of looking like what you are. *Signs*, 18(4), 866-890.

- Warner, M. (1993). *Fear of a Queer Planet: Queer Politics and Social Theory*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- Berlant, L., & Warner, M. (1998). Sex in public. *Critical Inquiry*, 24(2), 547-566.
- Williams, R. (1966). *Culture and Society* [1958]. Reprint, New York: Colum.
- Wittig, M. (1993). One is not born a woman. *The lesbian and gay studies reader*, 103-109.
- Zheng, Y., & Zheng, L. (2011). Sexual self-labels and personality differences among Chinese lesbians. *Social Behavior and Personality: an international journal*, 39(7), 955-961.
- Zheng, L., & Zheng, Y. (2013). Butch–femme identity and empathizing–systemizing cognitive traits in Chinese lesbians and bisexual women. *Personality and Individual Differences*, 54(8), 951-956.

Bijlagen

Bijlage I: Formulier analyse

Bijlage II: Voorbeeld screenshot

Bijlage III: Een eerste kennismaking

Bijlage IV: Screenshots

Bijlage I | Formulier analyse

Serie	
Aflevering	
Onderwerp	
Scenes	
Uiterlijk en gedrag	
Koppeling aan theorie?	

Opmerkingen met betrekking tot onderwerp	

Bijlage II | Voorbeeld Screenshot

Serie	<i>Grey's Anatomy</i>
Aflevering	S09E23
Onderwerp	Relatie / Thema's
Personages	Arizona Robbins & Lauren Boswell
Toelichting	Arizona gaat vreemd met Lauren, eerste keer in serie die een miljoenenpubliek heeft, dus niet zoals in <i>TLW</i> . Benadrukken dat dit bijzonder is, ontrouw in lesbische relaties niet idee dat vaker voorkomt. Lesbiennes moeten zich aanpassen (denk aan tijd voor lesbisch feminisme, maar ook druk van studio's en sponsors), kan de kijker dit aan etc.

Bijlage III | Een eerste kennismaking

Foss stelt dat het belangrijk is om het materiaal met de te analyseren categorieën in het achterhoofd aan een korte beschrijvende analyse te onderwerpen. Voor elk van de vier series is dit gedaan met als doel een duidelijke focus te kunnen leggen in de interpretatieve analyse.

Emily & Naomi (Skins)

Naomi & Emily

Zender

Channel 4, het kanaal waarop *Skins* wordt uitgezonden begon in 1982 met uitzenden. De slogan die zij hierbij hanteerde was "tastes and interests not generally catered for by other UK broadcasters." Sinds die tijd heeft Channel 4 een zeer diverse programmering gehanteerd waarbij met name minderheidsgroepen de aandacht kregen. C4 heeft de wensen en behoeften van haar publiek duidelijk in kaart gebracht waardoor programma's, welke met name queer thema's behandelen, beter kunnen inspelen op het publiek. In het Verenigd Koninkrijk zijn thema's betreffende seksualiteit niet alleen ondervetegenwoordigd, maar worden ze met

stereotiep gemak gebracht. C4 heeft geprobeerd om de behoeften en wensen van de LHBT gemeenschap te verwoorden (Edwards, 2010).

Met de soap *Brookside* werd niet alleen het eerste homoseksuele personage in een Britse soap gepresenteerd (in 1982), maar ook de eerste lesbische zoen (in 1993) uitgezonden. Aan de programmering van thema's rondom minderheden werd destijds weinig waarde gehecht. Daarnaast werden homoseksuelen sterk als minderheden beschouwd en er ideeën op nahielden die in strijd waren met de heteroseksuele bevolking en de conservatieve partij. Dankzij latere verkiezingen waarbij de New Labour partij de macht kreeg, nam ook de aandacht voor minderheidsgroepen, waaronder homoseksuelen, toe. Aandacht voor seksuele diversiteit werd een politiek agendapunt en kreeg mede dankzij politieke agendasetting representatie in de media (Edwards, 2010).

De toenemende aandacht voor LHBT's maakte het mogelijk dat Channel 4 vanaf eind jaren tachtig het programma *Out on Tuesday* (OT) uit kon zenden, volledig gericht op haar LHBT publiek. In 1995 werd OT opgevolgd door *Dyke TV* een mix van films, documentaires en lesbisch georiënteerde talkshows. In 1993 werd cabaretprogramma *Camp Christmas* uitgezonden, een satirisch programma met bijdragen van openlijk homoseksuele beroemdheden als Melissa Etheridge en Stephen Fry. Dankzij *Camp Christmas* is met name de LHBT zichtbaarheid in andere media toegenomen. Ook de geënceneerde coming out van Ellen Degeneres vond plaats op Channel 4 en in *Big Brother* hebben in de loop der jaren vele homoseksuele kandidaten meegedaan. Meer recente shows waarin LHBT karakters voorkomen zijn *Queer as Folk*, *Sugar Rush* en onderwerp van deze analyse: *Skins* (Edwards, 2009).

De omgeving

Skins speelt zich af in Bristol, een stad welke nu niet bepaald bekend staat om haar actieve gay uitgaansleven of LHBT accepterende samenleving. De karakters in de serie creëren echter hun eigen omgeving waarin LHBT's volledig geaccepteerd worden. Onderdeel van omgeving is ook de manier waarop interactiviteit wordt verzorgd. Channel 4 kiest ervoor om *Skins* online als het ware door te laten gaan. Ieder karakter heeft zijn eigen profiel op de website, een dagboek en de mogelijkheid om met kijkers te interacteren. Daarnaast biedt de site een groot scala aan informatie over *coming out*, geaardheid en bisexualiteit. Opvallend is dat Channel 4 homoseksualiteit als 'normaal' bestempeld. Op de website staat bijvoorbeeld: "homoseksueel zijn betekent behoren tot een minderheid, maar vergeet niet dat hoewel er meer heteroseksuelen zijn dan homoseksuelen, dit niet betekent dat heteroseksualiteit wel

normaal is, het komt gewoon meer voor. Dus maak je geen zorgen. Homoseksueel zijn is niet goed of slecht, het is gewoon.”

Personages

Emily Fitch (Kathryn Prescott) is de jongste van een eeneiige tweeling. Haar ouders Rob & Jenna gaan in seizoen vier door een moeilijke periode, maar zijn nog steeds bij elkaar. Naast haar tweelingzus Katie heeft ze nog een broertje, James. Katie, is heteroseksueel en vindt het maar niets dat haar zusje lesbische gevoelens heeft. Emily en Katie delen een slaapkamer, opvallend is dat Katie enkel posters van mannen boven haar bed heeft hangen en Emily posters van vrouwen. Emily kleedt zich vrouwelijk; rokjes en lang haar dat ze vaak los draagt. Emily wordt in het derde seizoen vaak overschaduwt door haar zus, waar met name haar uitdagende kledingstijl en geflirt met jongens Emily als muurbloempje aftekenen.

Naomi Campbell (Lily Loveless) woont samen met haar moeder Gina en is enig kind. Naomi is erg gedreven, zo is zij onder andere actief in de leerlingenraad. Het derde seizoen focust zich op de coming out van Naomi. Naomi worstelt met haar seksualiteit en heeft grote moeite om aan haar gevoelens voor Emily toe te geven. In het eerste seizoen heeft ze kort, blond haar en draagt ze meer broeken dan rokjes. Ze oogt over het algemeen iets meer masculien. In de eerste helft van het vierde seizoen gedraagt en kleedt zij zich meer volwassen, totdat het misgaat tussen haar en Emily, dan keert ze terug naar haar meer mannelijke stijl.

Relatie

De ontluikende liefde tussen Emily en Naomi wordt realistisch weergegeven. Het is niet anders dan de liefde tussen heteroseksuelen in de serie, zoals bijvoorbeeld de relatie tussen Freddie en Effy toont. Dit is meteen ook een van de pluspunten, de relatie tussen Emily en Naomi is herkenbaar voor een groter publiek. Liefde tussen twee vrouwen wordt niet anders weergegeven dan die tussen man en vrouw. Emily en Naomi zoenen voor het eerst op een feest van gemeenschappelijke vriendin Pandora. Naomi dwingt Emily om toe te geven dat ze lesbisch is, iets wat Emily niet doet. Vervolgens helpt Emily Naomi tijdens haar gooi naar het voorzitterschap van de leerlingenraad. Na de mislukte campagne neemt Emily Naomi mee kamperen, tijdens deze trip hebben ze voor de eerste keer seks. De afleveringen hierna voelen beide meiden zich in de war, wat zelfs leidt tot seks tussen Emily en haar beste vriend JJ. Seizoen drie eindigt met Emily en Naomi die hand in hand het schoolgala verlaten. In seizoen

vier wordt de relatie uitgediept, ze krijgen te maken met onderwerpen als vertrouwen, vreemdgaan en jaloezie. Wanneer Emily er uiteindelijk achter komt dat Naomi is vreemdgegaan, zorgt dit voor een verminderd vertrouwen. In de laatste aflevering van het seizoen legt Naomi uit dat ze is vreemdgegaan omdat ze bang is dat ze Emily kwijtraakt. Ze vertelt dat Emily de liefde van haar leven is, overgeven aan die liefde is eng omdat Emily de enige persoon is die haar pijn kan doen. Uiteindelijk presenteert Naomi Emily twee tickets naar India, waar ze na hun eindexamen naartoe kunnen gaan. Emily accepteert waarna ze het met elkaar goedmaken. Sarah Warn (AfterEllen, 2009) roemde de verhaallijn van Emily en Naomi, volgens haar was het een goed voorbeeld van een goed ontwikkelde en sterk geacteerde verhaallijn welke uiteindelijk goed afloopt. Vooral de goede afloop was volgens haar opvallend, omdat de meeste lesbische relaties op televisie slecht aflopen.

Familie en vrienden

Emily is bevriend met vrijwel de gehele cast van seizoen drie en vier: Cook, Freddie, JJ, Pandora en Effy. Thema's als seks(ualiteit), drugs, relaties, toekomst, trouw en onzekerheid worden komen binnen de vriendschap aan de orde. Emily richt zich in seizoen drie met name tot JJ, waar ze in seizoen vier vooral haar relatie met Katie bespreekt. Naomi maakt in eerste instantie geen onderdeel uit van de groep. Dit komt met name door Katie. In seizoen drie is ze regelmatig te zien samen met Effy, bij haar beleeft ze ook haar eerste coming out. In seizoen vier, wanneer de relatie met Emily onder druk komt ze staan richt ze zich tot Cook, een jongen die het seizoen eerder nog avances maakte.

Thema's

In seizoen drie en vier komen met betrekking tot de relatie tussen Emily & Naomi de volgende thema's aan bod: dood, drank, drugs, liefde, ontrouw, onzekerheid, studie, trouw en vriendschap.

Arizona Robbins & Callie Torres (Grey's Anatomy)

Arizona en Callie

Zender

ABC is een vrij conservatief kanaal. Ter illustratie, Ellen Degeneres enceneerde in haar show een publieke coming-out. Het was een aflevering die veel negatieve reacties opleverde en de show werd al snel gekenmerkt als flop. In reactie op deze ontwikkeling zei de toenmalige CEO van ABC dat Ellen een show werd over een karakter dat iedere week gay was, en dat was teveel voor de kijkers. Dit statement was opmerkelijk omdat het aantoonde dat lesbische seksualiteit niet kon worden geplaatst in een hedendaagse sitcom. Een paar jaar later was dit geheel anders. Toen er een lesbische kus werd gedeeld in de comedyserie *Roseanne* werd dit alom bejubeld (McCarthy, 2001). Het was anders, *edgy* volgens kenners waardoor het geaccepteerd werd. Voor zover de lesbische personages, want pas in 2007 werd het eerste lesbische stel geïntroduceerd in een televisieserie uitgezonden door ABC. Calliope Torres (Callie) kreeg een relatie met Erica Hahn in de succesvolle serie *Grey's Anatomy*. Met een gemiddeld aantal kijkers van 10 miljoen per aflevering mag dit als baanbrekend worden beschouwd (Kessler, 2011). Deze analyse focust zich echter op de verhaallijn tussen Callie en Arizona Robbins, een relatie die tot op heden in de serie gaande is.

De omgeving

De serie speelt zich af in een ziekenhuis in de stad Seattle. Beide vrouwen hebben een goede positie en behoorlijk aanzien in het ziekenhuis. De omgeving lijkt in deze situatie relevanter dan het in eerste instantie is. Doordat de serie over het wel en wee van dokters handelt zien

we ook alleen maar karakters in een ziekenhuiskostuum. De vrouwen zijn zelden *stylish* gekleed en personifiëren allesbehalve glamour. Over andere series waarin lesbiennes voorkomen is het een en ander gezegd. Met name *The L Word* laat overdreven vrouwelijke lesbiennes zien die een fantastisch glamourvol leven leiden. Daarnaast zijn veel lesbische karakters blanke, dunne en over het algemeen knappe vrouwen. Met name Callie wijkt af van dit idee. Ze is Latina en heeft een voller postuur. Het feit dat ze vrijwel altijd in een chirurgisch kostuum lopen draagt weinig bij aan het idee dat een lesbienne seksueel aantrekkelijk dient te zijn. *GA* laat twee succesvolle vrouwen zien die professioneel zijn in hun werk, carrièrevrouwen.

Relatie

Zowel Arizona als Callie zijn redelijk conservatief, ze houden vast aan heteronormatieve waarden waarbij het gezin als hoeksteen dient. Arizona en Callie zijn pas getrouwd en voeden samen een kind (Sophia) op. Sophia is ontstaan uit een kortstondige affaire tussen Callie en haar beste vriend Mark. De relatie tussen Arizona en Callie wordt gepresenteerd als een normale heteroseksuele relatie waarbij er absoluut geen nadruk ligt op machtsverschillen op basis van binaire opposities zoals deze in de heteroseksuele maatschappij worden benadrukt. Ze maken ruzie en hebben meningsverschillen, zijn onzeker en gaan door goede en slechte tijden. Enigszins onconventioneel is de manier waarop Arizona, Callie en Mark Sophia grootbrengen, dit deden zij tot voor kort met zijn drieën (Mark is omgekomen bij een vliegtuigongeluk). Na het vliegtuigongeluk krijgen Arizona en Callie problemen wat uiteindelijk leidt tot het vreemdgaan van Arizona met Lauren Boswell.

Personages

Arizona wordt vanaf haar introductie in seizoen vijf neergezet als een vrouw die comfortabel is met haar seksualiteit. Callie is vanaf begin seizoen twee neergezet als een heterovrouw en pas recentelijk haar biseksualiteit heeft ontdekt. Dit zorgt in het begin voor een interessante dynamiek omdat Arizona eigenlijk niet met Callie wil daten vanwege haar weinige ervaring met vrouwen. Arizona wordt af en toe gepresenteerd alsof ze denkt dat Callie haar slechts voor een avontuurtje wil gebruiken om vervolgens terug te keren naar de veilige heterowereld. Het biseksuele label dat op Callie wordt geplakt is enigszins problematisch omdat zij in de eerste seizoen aan een aantal mannen is gekoppeld welke worden opgevolgd door twee relaties met vrouwen. Het lijkt alsof de schrijvers van de serie nu een meer lesbische identiteit op Callie plakken in plaats van een biseksuele identiteit. Dit maakt de

interactie met Arizona ook zo interessant, omdat zij duidelijk vanuit een lesbisch stereotype handelt. In de serie benoemd Callie zelf uiteindelijk haar biseksualiteit, waardoor zij zowel openstaat voor mannen als vrouwen. De representatie van de dynamiek van biseksualiteit in de non fictieve wereld is moeilijk terug te zien in *Grey's Anatomy*, Callie wordt gerepresenteerd als hetero of als lesbienne, afhankelijk van haar 'fase'.

Beide dames zelden zijn zelden buiten het ziekenhuis te zien, wanneer zij dit wel zijn kleden zij zich over het algemeen vrouwelijk, beide kunnen worden geclassificeerd als femmes. Beide vrouwen hebben lang haar dat zij ondanks hun werk vaak los dragen. Daarnaast wordt het gebruik van make-up niet geschuwd, waar met name lippenstift een prominente rol inneemt: lipgloss of lippenstift is in vrijwel alle scènes zichtbaar, het ultieme symbool van vrouwelijkheid.

Familie en vrienden

In *GA* hebben Arizona en Callie een van de meest stabiele relaties en zijn zij als lesbisch stel volledig geaccepteerd. Sterker nog, het is gewoon normaal. Arizona en Callie bespreken met hun vrienden alles, ook hun relatie. Daarnaast is ook de opvoeding van Sophia een onderwerp dat vaak terugkomt aangezien veel van hun vrienden ook net kinderen hebben.

Thema's

In *GA* komen de volgende thema's aan bod: depressie, dood, gezin, liefde, ontrouw, onzekerheid, trouw, vriendschap en werk.

Babette van Woensel & Nathalie Numan (Rozengeur & Wodkalime)

Babette en Nathalie

Zender

RTL is een commerciële zender welke vanaf 1989 op de Nederlandse televisie uitzendt. RTL 4 heeft na de publieke zender Nederland 1 het grootste marktaandeel (Endemol, 2012). In de loop der jaren heeft RTL veel homoseksuele presentatoren (vb. Carlo Boszhard) gehad en maakt het veelvuldig gebruik van stereotypering van homoseksuele karakters in series (vb. Gooische Vrouwen). Nederlands bekende homo's Gerard Joling en Gordon hebben meerdere jaren een programma mogen maken voor RTL.

Er zijn, zover bekend, weinig lesbische karakters voorgekomen in series die RTL uitzendt. Zo kende *Vrouwenvleugel* een lesbisch karakter en kwamen er in *GTST* meerdere kortstondige lesbische affaires voor. De ban werd enigszins gebroken toen RTL een aantal jaren geleden besloot om de serie *The L Word* uit te zenden. Laat in de avond kreeg 'de lesbische tegenhanger van *Sex and the City*' zendtijd (Beerekamp, 2005). Afleveringen waren vaak pas na middernacht afgelopen en werden vrijwel meteen gevolgd door erotische commercials. Een meer ontwikkelde lesbische verhaallijn is terug te vinden in de serie *Rozengeur & Wodkalime*. *RWL* was volgens RTL het Nederlandse antwoord op *Sex and the City* en gaat over vier vriendinnen die hun belevenissen delen. Vanaf seizoen 3 krijgt de tot dan heteroseksuele Babette gevoelens voor de openlijk lesbische Nathalie.

De omgeving

Rozengeur & Wodkalime speelt zich af in Amsterdam. Scènes tussen Babette & Nathalie vinden plaats in de nachtclub, bij elkaar thuis, bij vrienden of tijdens het werk in de rechtbank.

Personages

Het karakter van Babette wordt neergezet als een harde, ambitieuze vrouw. Tijdens haar werk is zij meestal te zien in een toga of pak. In haar vrije tijd draagt ze vaak jeans en shirtjes. Babette draagt weinig make-up en draagt haar haar vaak vast. Volgens de theorie zou Babette getypeerd worden als een butch omdat ze overwegende masculiene eigenschappen bezit, ware het niet dat Babette voor haar affaire met Nathalie er hetzelfde uitzag. Nathalie daarentegen is meer een femme, ze heeft lang krullend haar, draagt in alle scènes lippenstift en kleedt zich overwegend vrouwelijk.

Relatie

Nathalie is openlijk lesbisch en spreekt Babette aan in de lesbische bar, waar zij en haar vriendinnen op dat moment zijn. De fysieke aantrekkingskracht doet Babette besluiten om Nathalie mee naar huis te nemen, niet wetend dat Nathalie vertaler is voor de rechtbank. Wanneer Babette Nathalie kort daarna in de rechtbank tegenkomt wordt de aanvankelijke *one night* stand meer dan Babette had gedacht. Babette heeft echter al een relatie met Frank. De relatie tussen Babette en Frank verloopt allesbehalve soepel (Frank zit in het buitenland) wat uiteindelijk leidt tot een *one night* stand met Nathalie. Babette, overweldigd door de gevoelens die vrijkomen, accepteert toch het huwelijksaanzoek van Frank. Frank krijgt niet kort daarna een ongeluk en komt te overlijden. Het overlijden van Frank geeft Babette de vrijheid om haar gevoelens voor Nathalie de kans te geven. Ondanks dat Babette deel uitmaakt van een hechte vriendinnengroep durft ze lange tijd niet open te zijn over haar gevoelens voor Nathalie. Nadat Nathalie al na korte tijd bij Babette intrekt gaat het steeds slechter tussen hen, uiteindelijk is het Nathalie die een baan in het buitenland aanneemt en zo de relatie beëindigt.

Familie en vrienden

RWL is een serie over vier vriendinnen waarin hun vriendschap centraal staat. De vrouwen komen dagelijks bij elkaar over de vloer en drinken vaak aan het einde van de dag een wodka-lime in hun stamcafé. Wanneer de vrouwen uitgaan in een lesbische bar wordt er veel gespot

met lesbiennes door middel van stereotyperende grappen. Toch is het verwonderlijk dat Babette pas na lange tijd durft te vertellen over haar gevoelens voor Nathalie. De vrouwen reageren in eerste instantie verbaasd, maar vinden het verder niet raar dat Babette met een vrouw. Wel maken zij zich zorgen over het feit dat Babette net haar verloofde Frank is verloren en nu alweer een nieuwe liefde heeft.

Thema's

In *RWL* staan de volgende thema's centraal: dood, drank, jaloezie, liefde, ontrouw, trouw, vriendschap en werk.

Isabella Kortenaer & Ronja Huygens (GTST)

Isabella en Ronja

Zender

Goede Tijden, Slechte Tijden wordt vanaf 1 oktober 1990 uitgezonden op RTL4. Door de jaren heen zijn er een aantal homoseksuele personages geïntroduceerd. Zo is Lucas alweer een aantal seizoenen openlijk homo en beleefden Charlie en Laura lesbische escapades. Het meest standvastige lesbische personage is Isabella, zij beleeft in seizoen 20 een kortstondige romance met Ronja.

Omgeving

GTST speelt zich af in het fictieve plaatsje Meerdijk. Isabella en Ronja hebben scènes in hotel de Rozenboom, op het werk van Ronja, buiten, in een winkel en bij beide personages thuis.

Personages

Isabella heeft een onstuimig verleden in Meerdijk waarin zij relaties had met onder andere Ludo en Charlie. Uit haar relatie met Ludo is dochter Amy geboren, wanneer Amy wegloopt naar Meerdijk reist Isabella haar achterna. Hier ontmoet ze Ronja voor het eerst. Ronja is in de serie geïntroduceerd tegelijkertijd met haar vader Martijn, moeder Irene en broer Dex. Na mislukte relaties met verschillende mannen loopt ze Isabella tegen het lijf. Zowel Isabella als Ronja gaan uiterst vrouwelijk gekleed. Ze hebben beide lang haar dat ze vaak los dragen en hebben altijd flink make-up op. Ook zijn de personages zelden op platte schoenen te zien en draagt met name Ronja veel sieraden.

Relatie

Isabella en Ronja ontmoeten elkaar wanneer Isabella verdrietig op een bankje zit. Ronja vraagt of alles goed gaat en complimenteert Isabella daarna met de geweldige laarzen die zij aanheeft. Vervolgens raken ze bevriend en komt het tot een eerste kus tijdens de avond voor Koninginnedag. Ronja is erg in de war na deze kus en houdt een tijdje de boot af. Uiteindelijk geeft ze toch toe aan haar gevoelens en gaan ze een relatie aan. Wanneer blijkt dat Isabella meer problemen heeft dan Ronja weet is voor haar de maat vol en maakt ze het uit. De relatie wordt volgens Ronja te ingewikkeld.

Familie en vrienden

Wanneer Ronja aan Lorena vertelt dat ze is gezoend door een vriendin reageert Lorena heel lief. Lorena vindt het zelf niet heel bijzonder en vraagt Ronja of ze misschien bang is dat ze 'ineens lesbisch is'. Vrienden van zowel Isabella als Ronja hebben geen problemen met hun relatie, het is vooral Ronja's moeder die het moeilijk kan accepteren dat haar dochter lesbisch is.

Thema's

In *GTST* spelen met betrekking tot de relatie tussen Isabella en Ronja de volgende thema's een rol: coming out, liefde, onzekerheid, toekomst en werk.

Bijlagen IV: Screenshots

Afbeelding 5. Arizona draagt voor het eerst weer hakken.

Afbeelding 6. Callie & Arizona in bed.

Afbeelding 7. Babette in nachtkleding.

Afbeelding 8. Isabella & Ronja, femmes in *GTST*.

Afbeelding 9. Emily & Naomi, stoer en vrouwelijk (1)

Afbeelding 10. Emily & Naomi, stoer en vrouwelijk (2)

Afbeelding 11. Nathalie.

Afbeelding 12. Babette in pak.

Afbeelding 13. Uitsmijter van de lesbische club.

Afbeelding 14. Emily dominant, Naomi ontvangt.

Afbeelding 15. Emily dominant en tongzoen.

Afbeelding 16. Naomi & Emily tongzoenen.

Afbeelding 17. Callie en Arizona kussen.

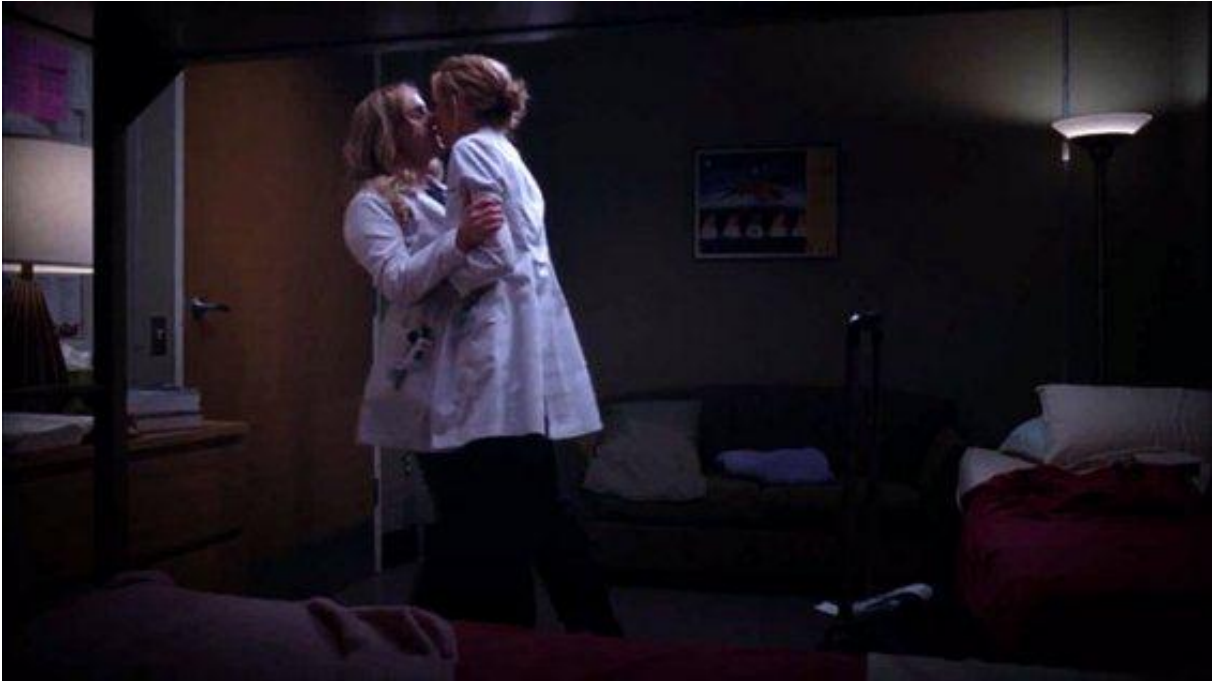
Afbeelding 18. Arizona en Lauren, gepassioneerde kus.

Afbeelding 19. Isabella & Ronja in de paskamer.

Afbeelding 20. Arizona & Lauren (1)

Afbeelding 21. Arizona & Lauren (2)

Afbeelding 22. Nathalie heeft eten voor Babette gekookt.

Afbeelding 23. De reactie op Babette haar coming out.

Afbeelding 24 . Naomi kust Sophia.

Afbeelding 25. Naomi huilt.